

Σχέση ποινής και τιμωρίας: διερεύνηση στάσεων αποφυλακισθέντων*

Έλλης Ανίτση, Υ.Δ. Εγκληματολογίας,
Τομέας Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας
Παντείου Πανεπιστημίου

Ποιοι είναι οι σκοποί για τους οποίους επιβάλλονται οι ποινές; Ποιος ο ρόλος της τιμωρίας; Ποιες οι συνέπειές της; Ποιος ο ρόλος της στη γενική ποινική πρόληψη; Ποιος ο ρόλος της στην κοινωνική επανένταξη; Μπορεί να υπάρξει κοινωνία χωρίς τιμωρία; Αυτά είναι τα βασικά ερωτήματα που επιχειρεί να προσεγγίσει η παρούσα έρευνα μέσα από τις απόψεις ανθρώπων στους οποίους έχουν εφαρμοστεί ποινές στερητικές της ελευθερίας. Η διερεύνηση πραγματοποιείται, μέσω μιας ποιοτικής προσέγγισης, με τη διεξαγωγή 20 ημιδομημένων συνεντεύξεων. Η ιδιαιτερότητα της έρευνας συνίσταται στη διττή ιδιότητα των συνεντευξιζομένων, καθώς πρόκειται για αποφυλακισθέντες που λαμβάνουν υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης από το φορέα επανένταξης ΝΠΙΔ Επάνοδος. Η μετασφρονιστική υποστήριξη, οπωσδήποτε λειτουργεί ως ένα δίκτυο προστασίας που με τη σειρά του ασκεί επιρροή στη νοηματοδότηση ενός κομβικού σημείου στην πορεία ζωής αυτών των ανθρώπων που αναφέρεται στην ποινή.

What are the purposes of penalties served in prison? What is the role of punishment? What are its consequences? What is the role of punishment in criminal deterrence? What is the role of punishment in social reintegration? Can there be a society without punishment? The current article approaches these basic questions through the opinions of people who experienced prison. Based on a qualitative approach, this research included 20 semi structured interviews with ex-prisoners. The importance of the research lies in the dual status of the participants. They are “ex-prisoners” and “beneficiaries” as they receive psycho-social counseling services from “Epanodos” an organization that supports the reintegration of ex-offenders. The after-care support acts as a safety net which in turn influences the way these people make sense of a vitally important event in their lives, prison.

I. Η ποινή στην ανθρώπινη κοινωνία

i. Ορισμοί

Το ρήμα τιμωρώ προέρχεται από τις λέξεις τιμή + ορώ και αρχικά σήμαινε «αυτός που προστατεύει την τιμή κάποιου, που έρχεται ως βοηθός» ενώ μεταγενέστερα η σημασία άλλαξε σε «αυτόν που επιβάλλει ποινή, που εκδίδεται»¹. Η ποινή με την αρχική της σημασία «το αντίτιμο του αίματος που έχει κυθεί» έχει τις ρίζες της στη φάση της διαιτησίας της Αρχαίας Ελλάδας, πριν ακόμη το ιδιωτικό αδίκημα αναχθεί σε δημόσιο, όπου δεν αποσκοπούσε στην απλή εκδίκηση αλλά στην επιδίωξη κάποιου κοινωνικού οφέλους². Σύμφωνα με τον Hugo Grotius εκπρόσωπο της Σχολής του Φυσικού Δικαίου «Ποινή είναι το κακό που επιβάλλεται σε κάποιον να πάθει εξαιτίας του κακού που αυτός (αντίστοιχα) έκανε»³.

Κατά τη μεταγενέστερη εκδοχή του ορισμού του Χωραφά «Ποινή είναι ένα κακό που το απειλεί ο νόμος και το επιβάλλει ο δικαστής στο δράστη μιας άδικης πράξης ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκιμασίας του από την έννομη τάξη»⁴. Υπό το εγκληματολογικό πρίσμα ο Φαρσεδάκης⁵ εντάσσει την ποινή στους τρεις χρόνους του εγκληματικού φαινομένου: τον κανόνα (ποινικό νόμο), την παράβαση (έγκλημα) και την κύρωση (ποινή). Τα τρία στοιχεία είναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους και αλληλοεξαρτάται, ενώ ακολουθούν μια κυκλική πορεία δράσης και αντίδρασης⁶.

ii. Ιστορική προσέγγιση

Η χρονική σχέση της γέννησης της έννοιας του εγκλήματος και της τιμωρίας, προσεγγίζεται κατά τη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου⁷ μέσα από δυο βασικές θέσεις. Η πρώτη υποστηρίζει την παράλληλη δημιουργία της αυτεξούσιας ομάδας και της τιμωρίας, ενώ η δεύτερη αναγνωρίζει την ύπαρξη πρωτόγονων κοινωνιών χωρίς διαδικασίες τιμώρησης. Ανεξάρτητα από τη χρονική σχέση εμφάνισης, του διττού αυτού φαινομένου, εντοπίζονται ορισμένα κοινά σημεία

* Διπλωματική Εργασία στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εγκληματολογία», Τομέας Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφώνιου (Επιβλέπουσα), Ομότιμος Καθηγητής Ιάκωβος Φαρσεδάκης, Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου, Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας, Διευθύντρια Ερευνών Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Μέλη Τριμελούς Επιτροπής).

1. Χ. Ζαραφώνιου (2008), *Τιμωρητικότητα: σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 21.
2. Ι. Φαρσεδάκης (1990), *Η εγκληματολογική σκέψη: απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 18.
3. Ν. Κουράκης [1984] (2009). *Ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ,

σ. 113.

4. Ν. Χωραφάς (1978). *Ποινικόν Δίκαιον*. Εκδ. 9η. Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα, σ. 83-84.
5. Ι. Φαρσεδάκης (2005). *Στοιχεία Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 14-15.
6. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, ό.π., σ. 12.
7. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (1984). *Εγχειρίδιο εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 54.

στην εξελικτική του πορεία⁸: (α) Οι πράξεις που ορίζονται ως εγκληματικές από μια κοινωνία αποτελούν απειλή για την ύπαρξή της. (β) Με την ανάπτυξη της κοινωνικής ομάδας και την ισχυροποίηση της εξουσίας, απαγορεύονται και τιμωρούνται πράξεις που θίγουν όχι μόνο το συμφέρον της κοινωνίας αλλά και των ιδίων των ατόμων. (γ) Οι κοινωνικές απαντήσεις στο έγκλημα διανύουν σε όλες τις κοινωνίες μια πορεία εξέλιξης από την ιδιωτική τιμώρηση στη δημόσια. (δ) Σταδιακά εξαλείφονται τα ιδιωτικά αδικήματα και όλα τα εγκλήματα γίνονται δημόσια. Όπως εξηγεί ο Κουράκης⁹ το ποινικό κλίμα της κάθε περιόδου επηρεάζεται από συνθήκες που είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών παραγόντων, που αναλύονται ως εξής: (α) Οι περίοδοι ισχυροποίησης της κεντρικής εξουσίας χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη αυστηρότητα στην αντιμετώπιση των εγκληματιών. (β) Οι οικονομικές δομές και οι αντίστοιχες οικονομικές ανάγκες ασκούν έντονη επιρροή στο είδος των ποινών ή ακόμη μπορεί να διαμορφώσουν και τις επιβαλλόμενες ποινές. (γ) Οι πολιτιστικοί παράγοντες αφορούν στον τρόπο που επιδρούν οι αντιλήψεις της κοινωνίας και της επιστημονικής κοινότητας στο είδος και τον σκοπό των ποινών.

Η Ζαραφονίτου¹⁰ επισημαίνοντας το ρόλο της επιστήμης της εγκληματολογίας, αναφέρει ότι για μεγάλο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας ίσχυε μια σύνδεση της ποινής, της επιβολής και της τιμώρησης, σύνδεση που ίσχυε μέχρι που η ποινή, μέσα από τις εγκληματολογικές εξελίξεις, αποσυνδέθηκε από το σκοπό της τιμωρίας και συμπεριέλαβε ένα ευρύτερο φάσμα επιδιώξεων ωφέλιμων προς το άτομο και την κοινωνία. Η σύνδεση της ποινής με την τιμωρία αντανάκλαται από τα είδη των ποινών που εφαρμόζονται, μέχρι και τη γαλλική επανάσταση, που χαρακτηρίζονται από μια απάνθρωπη μεταχείριση. Με εξαίρεση το παράδειγμα της κλασικής Αθήνας¹¹ και μια σύντομη περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, σκοπός της ποινής είναι η αντεκδίκηση, η τιμωρία του δράστη, παραδειγματικά, σε κοινή πολλές φορές θέα, με την εφαρμογή βασανιστηρίων, απάνθρωπων και εξευτελιστικών μεθόδων.

Με την εμφάνιση των ριζοσπαστικών ιδεών των εγκυκλοπαιδιστών που οδηγούν σε νέες αντιλήψεις για τα ανθρω-

πινα δικαιώματα αλλά και για τα δικαιώματα της εξουσίας στην τιμωρία και την παράλληλη ανάπτυξη της αστικής τάξης καλλιεργείται και το αίτημα για περισσότερο ανθρώπινη μεταχείριση των καταδικών και ηπιότερες¹² ποινές¹³. Μέσα από το έργο του Beccaria «Περί αδικημάτων και ποινών», που εκδίδεται το 1764 προτείνεται η αναθεώρηση του ποινικού συστήματος της εποχής¹⁴. Με μια πλειάδα επιχειρημάτων, ο Beccaria απορρίπτει τις ποινές του θανάτου και των βασανιστηρίων και προβάλλει ως βασικό στόχο των ποινών την αποτροπή των εγκληματιών από τη διάπραξη νέων εγκλημάτων και των υπολοίπων μελών της κοινωνίας από το έγκλημα¹⁵. Οι θέσεις του Beccaria αποτέλεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία της κλασικής σχολής του ποινικού δικαίου¹⁶. Υπό το πρίσμα της κλασικής σχολής η ποινή ως «αναγκαίο κακό» μπορεί να ασκεί μια αποτρεπτική λειτουργία στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας τα οποία, σύμφωνα με τον Bentham, δρουν (άρα και παραβιάζουν το νόμο) κατόπιν μιας ορθολογικής διαδικασίας επιλογής¹⁷. Ο προσδιορισμός της ποινής γίνεται σύμφωνα με την ηθική και υλική ζημία, ανεξάρτητα από το ποιόν του δράστη ενώ η ποινή δεν χρησιμοποιείται ως μέσο άμυνας εναντίον του¹⁸. Η επικράτηση των αρχών της κλασικής σχολής οδηγεί στη γενίκευση των στερητικών της ελευθερίας ποινών οι οποίες αντικαθιστούν τις σωματικές ποινές και η φυλακή ανάγεται σε κυρίαρχο μέσο πραγμάτωσης των σκοπών της ποινής¹⁹. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πραγματοποιείται μια σειρά από σωφρονιστικές μεταρρυθμίσεις, διαμορφώνονται τα πρώτα σωφρονιστικά συστήματα στις ΗΠΑ και εν συνεχεία στην Ευρώπη και δημιουργούνται τα πρώτα σωφρονιστήρια²⁰. Τα σωφρονιστικά συστήματα σταδιακά βελτιώνονται, συντίθενται και μετασχηματίζονται συστήνοντας το προοδευτικό ή ιρλανδικό σύ-

8. Το ίδιο, σ. 55-56.

9. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π.

10. Χ. Ζαραφονίτου, 2008, ό.π., σ. 21.

11. Όπως επισημαίνει η Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου το τιμωρητικό σύστημα της Αθήνας, με την εφαρμογή του στην πράξη, είναι «ασυγκρίτως επιεικέστερο και ανθρωπινότερο από το ευρωπαϊκό μέχρι και το 18^ο αιώνα». Βλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1984, ό.π., σ. 64. Ο Κουράκης σχολιάζει ότι τα βασανιστήρια είναι άγνωστα στην αρχαία κλασική Αθήνα καθώς «έρχονται σε αντίθεση με το ιδεώδες της αξιοπρέπειας των ελεύθερων πολιτών». Βλ. Κουράκης, 2009, ό.π., σ. 48. Ως προς τους σκοπούς της ποινής ο Φαρσεδάκης αναφέρει ότι στην κλασική Αθήνα, πέραν της ανταπόδοσης, η επιβολή της ποινής αντανάκλαται και την προσπάθεια να καταστεί ωφέλιμη. Βλ. Φαρσεδάκης, 1991, ό.π., σ. 38. Αναφορικά με τα είδη των ποινών, ο ίδιος συμπληρώνει ότι, στην αρχαία Αθήνα, η θανατική ποινή κατέχει δεσπόζουσα θέση ενώ όπως και σήμερα αποτελεί την εσχάτη των ποινών. Στο ίδιο σ. 39-40. Κατά τον Ancel στο σωφρονιστικό σύστημα του Πλάτωνα διακρίνονται ήδη τα σπέρματα «επαναδιαπαιδευτικής και βελτίωσης» του εγκληματία, ως σκοπός της ποινής, καθώς ανάμεσα στα τρία είδη φυλακών που αναλύει προτείνει τη δημιουργία σωφρονιστηρίου για βελτιώσιμους εγκληματίες. Βλ. Μ. Ancel, (1995). *Η νέα κοινωνική άμυνα*, (μτφρ Ηρώ Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1981), σ. 73.

12. Κατά την προσέγγιση του Foucault, η «ηπιότητα» που ακολουθεί στην υπό εξέταση περίοδο, σχετίζεται με τη χαλάρωση της ποινικότητας το 18^ο αιώνα. Ο ίδιος επισημαίνει ότι, από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, σημειώνεται μια μείωση των βίαιων εγκλημάτων τα οποία αντικαθίστανται από εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας. Παρατηρείται έτσι μια διπλή κίνηση κατά την οποία φθίνει ο βίαιος χαρακτήρας των εγκλημάτων, απαλλάσσοντας τις τιμωρίες από ένα μέρος της έντασής τους. Βλ. Μ. Foucault, (2011). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής* (μτφρ. Τάσος Μπέτζελος). Αθήνα: ΠΛΕΘΡΟΝ. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975), σ. 87.

13. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1984, ό.π., σ. 66.

14. C. Beccaria (2004). *Περί αδικημάτων και ποινών*, (επιμ. μτφρ. Χρ. Ακριβοπούλου και Αθ. Σιδόγλου). Αθήνα: Νομική Σαββάλας. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1764).

15. Το ίδιο, σ. 89.

16. Ι. Φαρσεδάκης (1991). *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα ορία της: μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 101.

17. Το ίδιο.

18. Το ίδιο, σ. 111.

19. Η. Δασκαλάκης (1985). *Μεταχείριση εγκληματία*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 8-9.

20. Πρόκειται για το απομονωτικό ή πενσυλβανικό σύστημα που βασίζεται στην απομόνωση των κρατουμένων και εγκαινιάζεται με την ίδρυση σωφρονιστηρίου στην Πενσυλβανία, και το μεικτό ή ωβούρνειο σύστημα που αντλεί την ονομασία του από την φυλακή της Ωβούρνς στη Νέα Υόρκη στην οποία πρωτοεφαρμόστηκε. Το ωβούρνειο σύστημα στηρίζεται στο χωρισμό των κρατουμένων σε ομάδες σύμφωνα με τη βαρύτητα των εγκλημάτων που διέπραξαν, ενώ πλήρης απομόνωση προβλέπεται μόνο για τους βαριούς εγκληματίες. Βλ. Κουράκης, 2009, ό.π., σ. 163 και Α. Χαΐδου (2002). *Το σωφρονιστικό σύστημα: ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 40-41.

σημα²¹. Για τον Maconochie, εμπνευστή του προοδευτικού συστήματος, ο εγκληματίας «πρέπει να τιμωρείται για το παρελθόν και να εκπαιδεύεται για το μέλλον»²². Κάτω από αυτό το σκεπτικό, ως επόπτης στη φυλακή του νησιού Norfolk εφαρμόζει ένα σύστημα σταδίων εκπαίδευσης - ενίσχυσης του χαρακτήρα και ενδυνάμωσης του αυτοελέγχου, οργανώνει ψυχαγωγικές δραστηριότητες, δημιουργεί σχέσεις εμπιστοσύνης με τους κατάδικους και ακούει ο ίδιος τα προβλήματά τους²³. Τις απόψεις του Maconochie για το σύστημα σταδίων, υιοθετεί ο Crofton, ο οποίος το 1854, ως διευθυντής της διαχείρισης των φυλακών της Ιρλανδίας, εγκαθιστά ένα πρωτοποριακό στάδιο μετα-παρακολούθησης (After-care) μέσα από το οποίο προσεγγίζονται εργοδότες σε μια προσπάθεια να πειστούν για να προσλάβουν αποφυλακισμένους²⁴. Το σύστημα των σταδίων παρουσιάζει ανυπερβλήτες δυσκολίες κατά την αξιολόγηση της πορείας των κρατούμενων στη φυλακή, πράγμα που αποτελεί και το σημαντικότερο μειονέκτημά του²⁵. Πέραν κάποιων εξαιρέσεων, τα σωφρονιστικά συστήματα της εποχής στηρίζονται στην ιδέα ότι η εκτέλεση της ποινής πρέπει να γίνεται κατά συγκεκριμένο τρόπο και να προσαρμόζεται αδιακρίτως σε όλους τους κρατούμενους²⁶. Η αδιαφοροποίητη αυτή στάση απέναντι στους εγκλείστους αναδεικνύει και την έμφαση που δίδεται στην εγκληματική πράξη έναντι του εγκληματία. Παράγοντες που μπορεί να επέδρασαν κατά την τέλεση της εγκληματικής πράξης ή τα κίνητρα του δράστη δεν λαμβάνονται υπόψη καθώς αντιτίθενται στην αρχή της ισότητας που προστάζει την ίση μεταχείριση απέναντι στο νόμο²⁷. Αν και οι θέσεις αυτές αντανakλούν την προσπάθεια απαλλαγής από τις αυθαιρεσίες του παρελθόντος, με την καθιέρωση ενός ορθολογικού ποινικού συστήματος, η αρχική εφαρμογή του οδήγησε σε ακρότητες αφαιρώντας από τους δικαστές την όποια δυνατότητα ελεύθερης εκτίμησης²⁸. Συνολικά οι αντιλήψεις της κλασικής και της νεοκλασικής σχολής έγιναν αντικείμενο κριτικής²⁹ που οδήγησε στην υποστήριξη νέων θέσεων που έθεσαν σε άλλη βάση το εγκληματολογικό πρόβλημα.

Το 19^ο αιώνα διαφοροποιείται σημαντικά ο τρόπος θεώρησης του εγκλήματος. Εμφορεύμενη από το πνεύμα της εποχής καλλιεργείται η αντίληψη ότι εφόσον όλα τα φαινόμενα διέπονται από νόμους το ίδιο θα συμβαίνει και με το έγκλημα, προσφέροντας μια, πολλά υποσχόμενη, νέα δυνατότητα καταπολέμησης του εγκλήματος που θα βασίζεται στη διάγνωση των ειδικών κανόνων που το διέπουν³⁰. Με την εφαρμογή της θετικής επιστήμης στη μελέτη των ανθρώπων

και των κοινωνιών κάνει την εμφάνισή της η Ιταλική Θετική Σχολή από την οποία γεννιέται η επιστήμη της εγκληματολογίας³¹. Οι εκπρόσωποι της Ιταλικής Θετικής Σχολής απορρίπτουν την έννοια της ατομικής ευθύνης³² που αποτελεί τη βάση για την επιβολή της ποινής στην κλασική σχολή και προτείνουν την αντικατάσταση των ποινών με μέτρα άμυνας³³. Υπό τη θετικιστική οπτική της ιταλικής σχολής ο δράστης δεν είναι υπεύθυνος για τις πράξεις του, αλλά αυτές είναι αποτέλεσμα της επίδρασης μιας σειράς παραγόντων στη βάση των οποίων δομείται μια επικίνδυνη προσωπικότητα³⁴. Απουσία ατομικής ευθύνης η ποινή δεν μπορεί να έχει χαρακτήρα ηθικής αποδοκιμασίας, αλλά κοινωνικής προστασίας ενώ τα μέτρα που λαμβάνονται θα πρέπει να αποσκοπούν στην προστασία της κοινωνίας³⁵. Αντικαθίσταται έτσι η ατομική ευθύνη με την κοινωνική, η οποία αντανakλά την ευθύνη του δράστη απέναντι στην κοινωνία. Βάσει της κοινωνικής ευθύνης ο εγκληματίας πρέπει να υφίσταται τα μέτρα απλώς και μόνο επειδή είναι μέλος της κοινωνίας³⁶. Κάτω από αυτό το σκεπτικό, διαπιστώνεται η μετάβαση από την ανταπόδοση ως σκοπού της ποινής στην προστασία της κοινωνίας. Η ιταλική σχολή δέχεται έντονες κριτικές από τη γαλλική σχολή του κοινωνικού περιβάλλοντος αλλά και νομικούς που συμπλέουν με τις θέσεις της κλασικής σχολής³⁷. Η εμφάνιση της επιστήμης της εγκληματολογίας, με τον τρόπο που συστήνεται από τις ανωτέρω κριτικές, οδηγεί την ποινική επιστήμη που μέχρι τότε είχε στραμμένη την προσοχή της στην εγκληματική πράξη στον πρωταγωνιστή του εγκλήματος τον δράστη³⁸. Στη σωφρονιστική πρακτική την ίδια περίοδο λαμβάνουν χώρα οι πρώτες προσπάθειες εφαρμογής «αναμορφωτικών» παρεμβάσεων, εγκαθι-άζοντας το αναμορφωτικό σύστημα. Υπό την επιρροή αυτού του πλαισίου σκέψης, εφαρμόζονται πρακτικές φύσεως παρεμβάσεις που κινούνται γύρω από τον άξονα της καθημερινότητας, στοχεύοντας στην αλλαγή του εγκληματία.

Την απόκλιση μεταξύ κλασικής και θετικής σχολής έρχεται να συγκεράσει, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η μέση σχολή. Κατά τον von Liszt, ενός εκ των ιδρυτών της σχολής, «το έγκλημα είναι προϊόν των ατομικών παραγόντων και των κοινωνικών παραγόντων που δρουν τη στιγμή της τέλεσής του»³⁹. Αν και δεν απορρίπτει την έννοια του καταλογισμού, ο ίδιος θεωρεί ότι η ποινική επιστήμη πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα πορίσματα των ανθρωπολογικών και κοινω-

21. T. Eriksson (1976). *The reformers: an historical survey of pioneer experiments in the treatment of criminals* / Torsten Eriksson (translated by Catherine Djurklou). New York: Elsevier, σ. 72-74.
22. Το ίδιο, σ. 83-84.
23. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 173.
24. T. Eriksson, 1976, ό.π., σ. 93-94.
25. Σ. Αλεξιάδης (2001). *Σωφρονιστική*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ, σ. 34.
26. Το ίδιο, σ. 37.
27. Η. Δασκαλάκης, 1985, ό.π., σ. 8.
28. Χ. Ζαραφωνίτου (2011). Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων; *Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό Συνέδριο για τα 30 χρόνια της Ελληνικής Εταιρείας Δ/νση έκδ.* Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 117.
29. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, ό.π., σ. 121.
30. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 224.

31. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, ό.π., σ. 101, 195.

32. Για τον Ferri, οι ποινές της κλασικής σχολής έχουν αποτύχει στους σκοπούς τους, καθώς η κλασική σχολή μέσω μιας α priori μεθόδου, «θεωρεί την ποινή ως συνέπεια ενός αφηρημένου συλλογισμού» (αναφέρεται στον τρόπο θεώρησης του εγκλήματος από την κλασική σχολή ως το αφηρημένο γράμμα του νόμου) «και όχι της θετικής μελέτης των πραγμάτων» (Το ίδιο, σ. 264-265). Για τον Garofalo, το έγκλημα δεν είναι πράξη ελεύθερης βούλησης, αλλά «σκληρωμένης θέλησης, λογικής ή ενστίκτων» (Το ίδιο, σ. 284). Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία στον καθορισμό της ποινής δεν είναι η πράξη αλλά ο βαθμός εγκληματικής ικανότητας (επικινδυνότητας) που παρουσιάζει ο εγκληματίας και κατά συνέπεια ο κίνδυνος για την κοινωνία (Το ίδιο, σ. 295-296).

33. Ν. Κουράκης (2008). *Θεωρία της ποινής*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ, σ. 9.

34. Η. Δασκαλάκης, 1985, ό.π., σ. 9.

35. Το ίδιο, σ. 9-10.

36. Ν. Κουράκης, 2008, ό.π., σ. 7.

37. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, ό.π., σ. 196-208.

38. Ι. Φαρσεδάκης, 1991, ό.π., σ. 246.

39. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, ό.π., σ. 208.

νιολογικών ερευνών επί της επίδρασης των ανωτέρω παραγόντων στη διάπραξη του εγκλήματος⁴⁰. Ο καταλογισμός, ωστόσο, δεν θεμελιώνεται στην ελευθερία της βούλησης του δράστη, που απορρίπτεται ως μεταφυσικό ζήτημα και άρα δεν έχει θέση στο ποινικό δίκαιο, αλλά στην ομαλότητα της προσωπικότητας του δράστη κατά τη στιγμή τέλεσης τους εγκλήματος⁴¹. Κάτω από αυτό το σκεπτικό προτείνεται ένα διττό σύστημα κυρώσεων, στο οποίο συνυπάρχουν ποινές και μέτρα άμυνας που η μέση σχολή μετονομάζει σε μέτρα ασφάλειας⁴². Το διττό αυτό σύστημα στοχεύει τόσο στη γενική όσο και στην ειδική πρόληψη⁴³. Παράδειγμα αποτελεί ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας όπου για την επιμέτρηση των ποινών χρησιμοποιούνται ως κριτήρια η βαρύτητα του εγκλήματος και η προσωπικότητα του εγκληματία⁴⁴.

Μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, την πιο θανατηφόρα σύρραξη στην ιστορία της ανθρωπότητας, η ανθρωπινή αξία τοποθετείται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος μέσα από τις διακηρύξεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις συνακόλουθες δράσεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επηρεασμένη από τις εξελίξεις αναπτύσσεται η τάση για ανθρωπιστική και εξατομικευμένη μεταχείριση των δραστών και η αναμόρφωση διαμορφώνεται ως βασική σκοπιμότητα της ποινής⁴⁵. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και οι θέσεις της σχολής της νέας κοινωνικής άμυνας. Η θεωρία της σχολής, εμφορούμενη από το ανθρωπιστικό κλίμα της εποχής, θέτει επίσης στο επίκεντρο την προσωπικότητα του δράστη, διαφοροποιείται ωστόσο από τον «βιολογικό θετικισμό» του Lombroso και την «κοινωνιολογική μοιρολατρεία» του Ferri⁴⁶. Στη βάση της σχολής βρίσκεται η προάσπιση της ατομικής ελευθερίας και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου⁴⁷. Υπ' αυτό το πρίσμα, αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο, όχι μόνο ως μέλος της κοινωνίας που βρίσκεται σε μια διαρκή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον του, αλλά πέρα από το βιολογικό και κοινωνικό ον, αναγνωρίζει και το ανθρωπινό ον ως «υποκείμενο δικαίου»⁴⁸. Στην κλασική αντιπαράθεση ντετερμινισμός - ελευθερία της βούλησης η σχολή της νέας κοινωνικής άμυνας προτάσσει την έννοια της «ευθύνης». Κατά τον Ancel «η ευθύνη εμφανίζεται ως συνείδηση, ή καλύτερα, σαν η συνειδητοποίηση εκ μέρους του ατόμου της προσωπικότητάς του, όπως αυτή επιβεβαιώνεται στην πράξη του»⁴⁹. Πρόκειται για μια ψυχο-κοινωνική πραγματικότητα που εμπεριέχει το ατομικό αλλά και το συλλογικό αίσθημα ευθύνης και μπορεί να χρησιμοποιηθεί επωφελώς ως τρόπος επανένταξης⁵⁰. Η επανένταξη ή αλλιώς «επανακοινωνικοποίηση» του δράστη είναι και ο σκοπός της κύρωσης η οποία

αναφέρεται τόσο στα μέτρα ασφάλειας όσο και στις ποινές⁵¹. Η κύρωση που δομείται στη βάση της μεταχείρισης, δηλαδή της ατομικότητας του υποκειμένου, στοχεύει στην επανοποθέτηση της ανθρωπίνης φύσης στο κοινωνικό της σύμπλεγμα, μέσα από τη συνειδητοποίηση κοινά αποδεκτών κοινωνικών αξιών και απαιτήσεων⁵². Κατ' αυτόν τον τρόπο με την κύρωση μπορεί να επιτευχθεί η διαπαιδαγώγηση («ενεργοποίηση») της ευθύνης⁵³. Στο επίπεδο της σωφρονιστικής το ιδεώδες της ατομικής μεταχείρισης και αναμόρφωσης του εγκληματία αντανακλάται σε σωφρονιστικά νομοθέτηματα όπως ο σωφρονιστικός κώδικας του 1967, όπου σύμφωνα με το άρθρ. 1 «Σκοπός της εκτέλεσής: Η εκτέλεσις των ποινών και ασφαλιστικών μέτρων αποσκοπεί κυρίως εις την κοινωνικήν αναπροσαρμογήν των κρατουμένων διά της αγωγής και βελτιώσεως αυτών»⁵⁴.

Η αναμόρφωση αποτέλεσε τη βάση στην οποία δομήθηκε το θεραπευτικό, ποινικο-προνοιακό πρότυπο της μεταπολεμικής περιόδου που εφαρμόστηκε αποσκοπώντας στο αμοιβαίο όφελος του δράστη, μέσω της «επανακοινωνικοποίησης» του και της κοινωνίας μέσω της προαγωγής της ασφάλειας με την πρόληψη της υποτροπής⁵⁵. Ωστόσο, από τις αρχές του 1970 η αναμόρφωση ως σκοπιμότητα της ποινής τίθεται υπό αμφισβήτηση, μέσα από κριτικές από την εφαρμογή του θεραπευτικού μοντέλου στις ΗΠΑ, στον Καναδά και στη Μεγάλη Βρετανία⁵⁶. Οι κριτικές εστιάζουν στις αδικίες που γεννά ο έντονα εξατομικευμένος χαρακτήρας της μεταχείρισης, καθώς αφήνει μεγάλα περιθώρια για δικαστικές αυθαιρεσίες αλλά και στην χαμηλή αποτελεσματικότητα των επανορθωτικών προγραμμάτων στην πρόληψη της υποτροπής, όπως αναδεικνύεται από τα σχετικά ερευνητικά πορίσματα⁵⁷.

Την ίδια εποχή κάνει την εμφάνισή του το ρεύμα της Νέας Εγκληματολογίας που ορίζει το έγκλημα ως «κοινωνικό φαινόμενο» με οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις⁵⁸. Το νέο ρεύμα ασκεί κριτική στο αιτιοκρατικό παράδειγμα και στις δυο βασικές τάσεις της «συμβατικής» εγκληματολογίας, που εστιάζοντας είτε στην πράξη, είτε στο δράστη θεωρούν ως δεδομένο τον ποινικό νόμο και την υποτιθέμενη ομοφωνία που εκπροσωπεί⁵⁹. Παράλληλα, οι συμβατικές τάσεις αναπαράγουν, μια σκόπιμη επικέντρωση στο άτομο, καθώς το έγκλημα προσεγγίζεται είτε ως «ηθικό ολίσθημα του ατόμου», είτε ως «ατομική παθολογία», που έχει ως στόχο την «αθώωση» της κοινωνίας από τις ευθύνες της⁶⁰. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο σκέψης ο «αναμορφωτισμός» απορρίπτεται ως εργαλείο διαχείρισης των κατώτερων και στερημένων κοινωνικών στρωμά-

40. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 233.

41. Η. Δασκαλάκης, ό.π., 1973, σ. 20, Δασκαλάκης, 1985, ό.π., σ. 11.

42. Η. Δασκαλάκης, 1973, ό.π., σ. 18.

43. Το ίδιο, σ. 20.

44. Ι. Φαρσεδάκης, 2005, ό.π., σ. 65.

45. Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 117.

46. Μ. Ancel (1995). *Η νέα κοινωνική άμυνα*, (μτφρ. Ηρώ Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1981), σ. 412

47. Η. Δασκαλάκης, 1985, ό.π., σ. 12.

48. Μ. Ancel, 1995, ό.π., σ. 412-413.

49. Το ίδιο, σ. 485.

50. Το ίδιο, σ. 413, 485, 492.

51. Σύμφωνα με τις θέσεις της σχολής ο διαχωρισμός μεταξύ μέτρων ασφάλειας και ποινών πρέπει να εγκαταλειφθεί προκειμένου να επιτευχθεί «η κοινωνικά προσανατολισμένη και επιστημονικά εξατομικευμένη ελεύθερη χρησιμοποίησή τους» (σ. 449), άλλωστε σημασία έχει το περιεχόμενο της κύρωσης και όχι η, σε κάθε περίπτωση, διατύπωση. Το ίδιο.

52. Το ίδιο, σ. 412-41.

53. Το ίδιο, σ. 496-498.

54. Σ. Αλεξιάδης (2001). *Σωφρονιστική*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ, σ. 82.

55. Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 117-118.

56. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό.π., σ. 220-221.

57. Το ίδιο, σ. 221-226.

58. Γ. Λάζος (2007). *Κριτική εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 134.

59. Το ίδιο, σ. 32-33.

60. Το ίδιο.

των⁶¹ και ο ρόλος του δράστη στην εγκληματική πράξη υποβαθμίζεται σημαντικά. Ωστόσο και οι πρωτεργάτες της κριτικής εγκληματολογίας έχουν δεχτεί κριτικές ότι προσεγγίζουν τα όρια ενός άλλου είδους θετικισμού⁶².

Στην «περιθωριοποίηση» του ρόλου του δράστη συνέβαλε επίσης σημαντικά και η διάδοση του θυματολογικού κινήματος. Τόσο ο δράστης, όσο και το «ένοχο» θύμα παραμερίζονται ως κατάλοιπα της θετικιστικής εγκληματολογίας και στο επίκεντρο της προσοχής τοποθετείται το «αθώο» θύμα⁶³. Υπό την επιρροή του θυματολογικού κινήματος υιοθετούνται μέτρα με σκοπό την υποστήριξη των θυμάτων και την πρόληψη της δευτερογενούς θυματοποίησης, ενέργειες που εντάσσονται στο πλαίσιο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης⁶⁴. Σύμφωνα με το νέο αυτό σύστημα το μονοδιάστατο και ξεπερασμένο σύστημα κατασταλτικής δικαιοσύνης, από τη μια ενίσχυε την παθητικότητα και το φόβο του θύματος ενώ από την άλλη δεν συνεισέφερε στην υπευθυνοποίηση του δράστη⁶⁵. Για να επιτευχθεί μια πολύπλευρη απάντηση στο εγκληματικό φαινόμενο σκοπός της ποινής πρέπει να είναι η «επανόρθωση» της ζημιάς, η αποκατάσταση του θύματος⁶⁶. Αν και η επικέντρωση στο θύμα συνοδεύτηκε από ανεκτίμητα πλεονεκτήματα, η «επιθετική» στάση του αμερικανικού θυματολογικού κινήματος⁶⁷, εκφραζόμενη μέσα από τις συναισθηματικές αντιδράσεις των εθελοντικών οργανώσεων απομάκρυνε την προβληματική από την επιστημονικότητα και δημιούργησε ένα νέο κίνδυνο αυτόν της συρρίκνωσης των δικαιωμάτων των δραστών.

Η πολιτική εκμετάλλευση του «ευάλωτου» θύματος, η αύξηση της εγκληματικότητας, ο φόβος τους εγκλήματος και η έλλειψη εμπιστοσύνης του κοινού απέναντι στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης απομάκρυναν το κοινό από τις υποστήριξη προσπαθειών για την «αποκατάσταση» του εγκληματία και οδήγησαν σε τιμωρητικές στάσεις⁶⁸. Παράλληλα, η απαξίωση της αντίληψης ότι η εγκληματικότητα μπορεί να αντιμετωπιστεί με κοινωνικά προγράμματα, από τους νέο-συντηρητικούς κύκλους, οδήγησε στην εγκατάλειψη του αναμορφωτικού μοντέλου και στην αντικατάσταση από ουδέτερα ποινολογικά πρότυπα που προτάσσουν τη μετάπειση ή την αποτροπή μέσω της ποινής⁶⁹. Στις ΗΠΑ με την εφαρμογή του μοντέλου της μηδενικής ανοχής, που επικράτησε από το 1990 η επανένταξη του δράστη αντικαθίσταται από την εξουδετέρωσή και τη διαχείριση κινδύνων⁷⁰. Στο πλαίσιο αυτό οι αποφάσεις λαμβάνονται με άξονα το ψευδο-

δίλλημα ασφάλεια ή ελευθερία⁷¹. Πρόκειται ουσιαστικά για μια επιδερμική προσέγγιση του εγκληματικού προβλήματος που συνιστά υποβάθμιση του ανθρωπιστικού νομικού πολιτισμού⁷².

iii. Φιλοσοφική προσέγγιση

Η ιστορική προσέγγιση αποτελεί ένα απαραίτητο βήμα για την κατανόηση της δικαιολογητικής βάσης των ποινών και των σκοπών που επιδιώκονται με την επιβολή τους, αντικείμενο για το οποίο συχνά επικρατεί σύγχυση⁷³. Οι λόγοι για τους οποίους επιβάλλονται ποινές εκφράζονται μέσα από δυο βασικές θέσεις που προσεγγίζουν την ποινή είτε ως αναγκαία συνέπεια του εγκλήματος, είτε ως όπλο κοινωνικής άμυνας⁷⁴. Κατά την πρώτη θέση, η εστία της προσοχής βρίσκεται στο παρελθόν και ο δράστης τιμωρείται επειδή έσφαλε⁷⁵. Αντίθετα κατά τη δεύτερη, η εστία του ενδιαφέροντος είναι στο μέλλον και στις συνέπειες από την επιβολή της ποινής⁷⁶. Οι προσεγγίσεις που αναφέρονται στο παρελθόν καλούνται ανταποδοτικές ή απόλυτες, ενώ οι προσεγγίσεις που προσβλέπουν σε μελλοντικά αποτελέσματα ονομάζονται και ωφελμιστικές ή σχετικές⁷⁷.

Για τις σχετικές θεωρίες, το έγκλημα αποτελεί την αφορμή για την επιβολή της ποινής, ενώ η ίδια η επιβολή της ποινής στοχεύει σε κοινωνικά οφέλη, όπως στην πρόληψη νέων εγκλημάτων⁷⁸. Η επιδίωξη κοινωνικού οφέλους, είχε επισημανθεί, πολύ νωρίς, από την ανασκόληση της ελληνικής σκέψης της κλασικής Αθήνας με το δικαίωμα του κράτους στην τιμωρία⁷⁹. Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ο Beccaria υποστηρίζει ότι το δικαίωμα του κράτους να τιμωρεί στηρίζεται στη συμφωνία που συνάφθηκε μεταξύ των κοινωνιών, όταν αποφάσισαν να ζήσουν ενωμένοι στο πλαίσιο της κοινωνικής οντότητας⁸⁰. Με τη σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου, τα άτομα εθελούσια εκχωρούν ένα μέρος της εξουσίας τους στην κυρίαρχη μορφή εξουσίας, με αποκλειστικό σκοπό, ωστόσο, την ασφάλεια της κοινωνίας⁸¹. Μέσα σε αυτό πλαίσιο, το ποινικό δίκαιο αποτελεί το μέσο προστασίας της ατομικής ελευθερίας των πολιτών⁸². Κατά τη θεωρία του ωφελισμού του Bentham η ποινή είναι ένα αναγκαίο κακό, που δεν επιβάλλεται ως εκδίκηση αλλά για να προλάβει την τέλεση της πράξης⁸³. Η αποφυγή της πρόληψης νέου πόνου δικαιολογεί και το κακό που προκαλείται από την ίδια την επιβολή της ποινής στο δράστη⁸⁴.

61. Το ίδιο.

62. M. Yar and S. Pena (2004). Between Positivism and Post-modernity? Critical Reflections on Jock Young's The Exclusive Society. *British Journal of Criminology*, 44, 538-54.

63. Β. Αρτινοπούλου (1996). Θυματολογία σύγχρονες προσεγγίσεις. Στο Β. Αρτινοπούλου και Α. Μαγγανάς (επιμ.) *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 20-21.

64. Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 121.

65. Α. Μαγγανάς (2007). *Ιδιαίτερα ζητήματα ποινικού δικαίου και ποινικής δικονομίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 28.

66. Α. Μαγγανάς (2004). *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 18.

67. Β. Βλάχου (2000). Το θυματολογικό κίνημα: Διαμόρφωση, τάσεις και εξέλιξη. Στο Β. Αρτινοπούλου (επιμ.), *Νέα κοινωνικά κινήματα. Εγκληματολογική προσέγγιση*. Τετράδια Εγκληματολογίας 2, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

68. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό.π., σ. 262.

69. Το ίδιο και Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 118.

70. Χ. Ζαραφωνίτου (2003). *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*.

Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 165 και Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 119.

71. Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 15-16.

72. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 343-344.

73. Ι. Φαρσεδάκης, 2005, ό.π., σ. 61-62.

74. Το ίδιο.

75. Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 116.

76. Το ίδιο.

77. Β. Hudson (1996). *Understanding justice: an introduction to ideas, perspectives and controversies in modern penal theory*. Buckingham: Open University Press σ. 3.

78. Ν. Χωραφάς, ό.π., σ. 34.

79. Χ. Ζαραφωνίτου, 2011, ό.π., σ. 116 και Ι. Φαρσεδάκης, 1990.

80. Β. Βλάχου (2012). *Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 16.

81. C. Beccaria, 1764 (2004), ό.π., σ. 35.

82. Η. Δασκαλάκης, 1973, ό.π., σ. 13.

83. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, σ. 101.

84. Β. Hudson, 1996, ό.π., σ. 18.

Σύμφωνα με τις ανταποδοτικές ή απόλυτες θεωρίες η αξία της ποινής βρίσκεται στην ίδια την ποινή. Για τον Kant που απέρριπτε τις ωφελιστικές αντιλήψεις της εποχής, η ενάρετη στάση είναι απαλλαγμένη από «συμπερονολογικούς υπολογισμούς» και υποκειμενικούς σκοπούς⁸⁵. Ο δράστης τιμωρείται μόνο επειδή διέπραξε κάποιο έγκλημα και λόγω αυτού έχει χάσει το δικαίωμα προστασίας του, ενώ η επιβολή ποινής για οποιονδήποτε άλλο σκοπό, όπως για τον εκφοβισμό των άλλων συνιστά υποτίμηση της ανθρώπινης αξίας⁸⁶. Η ποινή πρέπει να είναι απαλλαγμένη από κάθε σκοπιμότητα και για τον Hegel. Η εγκληματική πράξη εκφράζει τη βούληση του εγκληματία που αρνείται το δίκαιο, ενώ με την επιβολή της ποινής τιμωρείται αυτή ακριβώς η εγκληματική βούληση, αίρεται το άδικο και τιμάται ο δράστης ως έλλογον⁸⁷.

Οι θεωρίες για τους σκοπούς της ποινής κινούνται γύρω από τρεις άξονες⁸⁸: (α) την ιδέα της ανταπόδοσης, (β) την ιδέα της γενικής πρόληψης και την ιδέα της ειδικής πρόληψης. Σκοπός της ποινής, κατά την ιδέα της ανταπόδοσης, είναι η επανόρθωση των επιβλαβών συνεπειών που επήλθαν στην κοινωνία από το έγκλημα, με την πληρωμή του κακού με άλλο ισάξιο⁸⁹. Εξελικτικά η έννοια της ανταπόδοσης έχει μακρά ιστορία και διαφοροποιημένο περιεχόμενο. Εμφανίζεται αρχικά ως ανταπόδοση -αντεκδίκηση στο ιουδαϊκό «οφθαλμός αντί οφθαλμού», στο νόμο του «αντιπεπονθότος» και στο ρωμαϊκό «lex talionis», στη συνέχεια ως αναγκαίο κακό στην κλασική σχολή του ποινικού δικαίου και στη σύγχρονη εκδοχή της μέσα από την κατεύθυνση «just deserts»⁹⁰.

Για την ιδέα της γενικής πρόληψης, σκοπός της ποινής είναι να αποτρέψει άτομα που δεν έχουν εγκληματήσει από το έγκλημα, πράγμα που επιχειρείται με δυο τρόπους⁹¹: (α) Μέσω του εκφοβισμού, που διενεργείται είτε μέσα από την απειλή επιβολής της ποινής, είτε μέσα από την εκτέλεση της. (β) Μέσω μιας ευρύτερης ψυχολογικής επίδρασης που περιλαμβάνει μια διαδικασία κοινωνικής διαπαιδαγώγησης, η οποία διεξάγεται μέσα από την απειλή, επιβολή και εκτέλεση της ποινής και αποσκοπεί στην καλλιέργεια αποστροφής του κοινωνιών απέναντι στην αδικία και στην τόνωση των αισθημάτων του κοινού κατά του εγκλήματος. Η θεωρητική θεμελίωση της εκφοβιστικής λειτουργίας της ποινής εντοπίζεται στις διδασχές του Bentham⁹². Σύμφωνα με τον κανόνα «περί υπολογισμού της ευτυχίας», κάθε συμπεριφορά αξιολογείται από το μέγεθος της ευχαρίστησης που παράγει, αξία που μπορεί να υπολογιστεί από τη στάθμιση των θετικών και αρνητικών συνεπειών που η συμπεριφορά προκαλεί⁹³. Χρησιμοποιώντας ως αφετηρία τη συλλογιστική του Bentham, ο Feuerbach διατύπωσε τη θεωρία του ψυχολογικού καταναγκασμού κατά την οποία «για να μπορέσει το κακό με το οποίο απειλούμε κάποιον, εξαιτίας ενός εγκλήματος, να καταστεί κίνητρο καθοριστικό της συμπεριφοράς, θα πρέπει να είναι λίγο περισσότερο από την ικανοποίηση που ελπί-

ζει πως θα αισθανθεί από την εγκληματική πράξη»⁹⁴. Η κοινωνική διαπαιδαγώγηση που αναφέρεται και ως θετική γενική πρόληψη⁹⁵, λειτουργεί με τη δημιουργία συνειδητών αναστολών απέναντι στις αξιόποινες πράξεις, αλλά και με την καλλιέργεια συνηθειών που ωθούν αυτοματοποιημένα σε ορισμένους τρόπους συμπεριφοράς⁹⁶. Για το Νορβηγό ποινικόλόγο Andenaes το ποινικό δίκαιο αποτελεί μια από τις βασικές επιρροές κοινωνικοποίησης⁹⁷. Ευνόητα, όπως ο ίδιος σημειώνει, δεν επιδρά μόνο με το φόβο αλλά με ποικίλους τρόπους που είναι ιδιαίτερα δύσκολο να απομονωθούν και να μετρηθούν.

Αντίθετα με τη γενική πρόληψη που αναφέρεται στο σύνολο των πολιτών, η ειδική πρόληψη αφορά μόνο όσους έχουν περάσει στην πράξη και αυτονομία έχουν επισημανθεί από το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Σκοπό της ειδικής πρόληψης αποτελεί η αποτροπή όσων έχουν εγκληματήσει από την τέλεση νέων εγκλημάτων⁹⁸. Με την ειδική πρόληψη ασχολήθηκε ειδικότερα η ιταλική θετική σχολή που επικέντρωσε την προσοχή της στο δράστη, ενδιαφέρον που συμμερίστηκε αργότερα, από άλλη σκοπιά ωστόσο και η μέση σχολή. Για τον, εκπρόσωπο της σχολής, von Liszt με την ποινή πρέπει να επιδιώκεται η καλλιέργεια, ενδυνάμωση κινήτρων που θα ωθούν σε προ-κοινωνικές συμπεριφορές ή θα απομακρύνουν το άτομο από την τέλεση νέων εγκληματικών πράξεων⁹⁹. Ο ίδιος, διακρίνοντας τους παραβάτες του ποινικού νόμου σε τρεις κατηγορίες, κατά τα πρότυπα ανάλυσης του Πλάτωνα, πρότεινε ισάριθμα είδη ειδικής πρόληψης, προσαρμοσμένα στις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης¹⁰⁰: (α) τον εκφοβισμό, για τους περιστασιακούς, (β) τη βελτίωση για αυτούς που εμφανίζουν ροπή προς το έγκλημα και (γ) την ακρήστευση για τους αβελτίωτους κατ' επάγγελμα εγκληματίες. Τόσο ο εκφοβισμός, με την επιδίωξη της διόρθωσης της εγκληματικής βούλησης του δράστη όσο και η ακρήστευση με το σκοπό να αφαιρεθεί από το δράστη η ικανότητα να προκαλέσει περαιτέρω βλάβη στο κοινωνικό σύνολο, εντοπίζονται και στις προγενέστερες θέσεις του Bentham¹⁰¹. Ο τρόπος που σε κάθε περίπτωση αναρμονίζονται οι σκοποί που προσδιορίζονται από τη γενική και ειδική πρόληψη της ποινής διαφοροποιείται ανάλογα με το επίπεδο της ποινικής καταστολής¹⁰². Ευνόητα στο νομοθετικό επίπεδο σημαντικότερο ρόλο διαδραματίζει η γενική πρόληψη, η οποία αναφέρεται και στο σύνολο των πολιτών¹⁰³. Αντίθετα τόσο σε επίπεδο επιβολής της ποινής όσο και στο επίπεδο έκτισής της, ο ρόλος της ειδικής πρόληψης είναι κεντρικός¹⁰⁴.

94. Ι. Φαρσεδάκης, 1990, ό.π., σ. 120.

95. Σε αντιδιαστολή με την εκφοβιστική λειτουργία της ποινής που αναφέρεται ως αρνητική γενική πρόληψη. Βλ. Ν. Κουράκης, 2008, ό.π., σ. 62.

96. Δ. Σπινέλλης (1984). Εισαγωγή στις ποινικές και εγκληματολογικές επιστήμες: Α' βασικές έννοιες των νομικών ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 12.

97. Το ίδιο.

98. Ν. Χωραφάς, 1978, ό.π., σ. 37.

99. Δ. Σπινέλλης, 1984, ό.π., σ. 12-14.

100. Ν. Κουράκης, 2008, ό.π., σ. 64-65.

101. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 158.

102. Ν. Κουράκης, 2008, ό.π., σ. 78-79.

103. Το ίδιο.

104. Το ίδιο.

85. Ι. Kant (1984). Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών. (μτφρ. Γιάννη Τζαβάρα) Αθήνα - Γιάννινα: Εκδόσεις Δωδώνη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1785), σ. 100.

86. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 182.

87. Ε. Λαμπροπούλου (1994). Ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 126.

88. Ν. Χωραφάς, 1978, ό.π., σ. 35-36.

89. Το ίδιο.

90. Χ. Ζαραφονίτου, 2011, ό.π., σ. 115-119.

91. Ν. Χωραφάς, 1978, ό.π., σ. 36.

92. Η. Δασκαλάκης, 1973, ό.π., σ. 41.

93. Ν. Κουράκης, [1984] 2009, ό.π., σ. 158-159.

iv. Ερευνητική προσέγγιση

Οι έρευνες για την αποτελεσματικότητα των ποινικών κυρώσεων γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη από τη δεκαετία του '50 έως και τη δεκαετία του '70¹⁰⁵. Κατά την περίοδο αυτή εγκαινιάζεται η λειτουργία πρότυπων ιδρυμάτων και μια σειρά εναλλακτικών ποινικών κυρώσεων που ευνοήθη δημιουργούν και την ανάγκη αξιολόγησης της αποτελεσματικότητάς τους σε σχέση με τον παραδοσιακό θεσμό της φυλακής. Σημαντικό μέρος των ερευνητικών προσπαθειών εστίασε είτε στην αξιολόγηση «ανοιχτών» προγραμμάτων και στην αποτελεσματικότητά τους σε σχέση με τα «κλειστά» προγράμματα, είτε στη σύγκρισή τους σε σχέση με το μέτρο της αναστολής της ποινής υπό καθεστώς δοκιμασίας¹⁰⁶. Σε γενικές γραμμές, τα πορίσματα των ερευνών δεν έδειξαν ιδιαίτερες διαφορές στην εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων και στη φυλάκιση ως προς τα ποσοστά υποτροπής, πράγμα που από τη μια ερμηνεύτηκε θετικά καθώς η εναλλακτική μορφή μεταχείρισης ενέχει λιγότερους κινδύνους για το άτομο από τον εγκλεισμό στη φυλακή¹⁰⁷. Από την άλλη ωστόσο, τα ευρήματα αυτά προκάλεσαν ένα κύμα απαισιοδοξίας αναφορικά με την πρόληψη της υποτροπής μέσω της μεταχείρισης¹⁰⁸. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντική ήταν η επίδραση του άρθρου του Martinson *“What works in prison reform?”* στο οποίο αναλύονται 231 μελέτες, η πλειοψηφία των οποίων έδειξε χαμηλή αποτελεσματικότητα των αναμορφωτικών προσπαθειών αναφορικά με τα ποσοστά υποτροπής¹⁰⁹. Ως προς το ρόλο της κρατούσας ποινής, τη φυλακής, στην υποτροπή, διαπιστώθηκε ότι ο πρώτος εγκλεισμός σχετίζεται με υψηλότερα ποσοστά υποτροπής, εύρημα που επιβεβαιώθηκε και από σχετική εγχώρια έρευνα¹¹⁰. Παρομοίως, η μεγαλύτερη διάρκεια φυλάκισης διαπιστώθηκε ότι συνδέεται με μεγαλύτερα ποσοστά υποτροπής¹¹¹. Οι στιγμιστικές συνέπειες της ποινής βρέθηκαν επίσης στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος, με τα δεδομένα να συγκλίνουν στο ότι όχι μόνο η καταδίκη αλλά και η εμπλοκή του ατόμου ως κατηγορουμένου για μια αξιόποινη πράξη μπορεί να περιορίσει τις δυνατότητές του για εργασιακή απασχόληση¹¹².

Από το '80 και μετά με την εγκατάλειψη του μοντέλου της μεταχείρισης, μετατίθεται η σκοπιμότητα της ποινής από την αποκατάσταση στην μετάπειση του δράστη και μειώνεται η ερευνητική δραστηριότητα για την αποτελεσματικότητα των ποινικών κυρώσεων. Στο πλαίσιο αυτό δημοσιεύεται το 1997 στις ΗΠΑ η έκθεση *“Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising”* που συμπεριλαμβάνει τις αξιολογήσεις προγραμμάτων πρόληψης με συνολική επικορήγηση πάνω από 4 δις δολάρια¹¹³. Αν και λίγες έρευνες από αυτές που συμπεριλήφθηκαν αποτελούν επιστημονικές έρευνες, ανάμεσα στους τύπους προγραμμάτων που αξιολογήθηκαν ως αποτελεσματικά βρίσκονται τα προγράμματα επανένταξης, θεραπευτικής μεταχείρισης στην κοινότητα για τοξικοεξαρτημένα άτομα, εφαρμογής γνωστικής θεραπείας συμπεριφοράς, εκπαίδευσης ενηλίκων και ανηλίκων, εργοστα-

σιακά προγράμματα στους χώρους της φυλακής και αποδυνάμωση εγκληματιών που συνεχίζουν να διαπράττουν εγκλήματα σε υψηλά ποσοστά¹¹⁴.

Αναφορικά με τη γενικοπροληπτική λειτουργία των ποινικών κυρώσεων, η ερευνητική βιβλιογραφία επιμερίζεται σε τρεις διακριτές μεταξύ τους κατηγορίες¹¹⁵: (α) στις χρονικά καθορισμένες έρευνες που αξιολογούν την αποτελεσματικότητα στοχευμένων παρεμβάσεων της αστυνομίας, (β) στις οικολογικές μελέτες που χρησιμοποιούν δεδομένα για τις αυξομειώσεις της εγκληματικότητας και του πληθυσμού των φυλακών στο χώρο και το χρόνο και (γ) στις έρευνες στάσεων. Χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη θεματολογία των ερευνών που ασχολούνται με την αποτελεσματικότητα της γενικοπροληπτικής λειτουργίας των ποινών, ο Cusson¹¹⁶ εντοπίζει δυο βασικές θεματικές που αναφέρονται στην αντικειμενική βεβαιότητα της ποινής και στην αυστηρότητα. Ως προς την πρώτη θεματική, αντλώντας από τα εργασίες του Sherman¹¹⁷ που μελέτησε τις κεραυνοβόλες επεμβάσεις της αστυνομίας, αναφέρει ότι η αντικειμενική βεβαιότητα της ποινής συντελεί σε μείωση της εγκληματικότητας στις περιοχές που πραγματοποιούνται οι επιχειρήσεις για τον δεδομένο χρονικό διάστημα¹¹⁸. Αντίθετες είναι οι διαπιστώσεις του για την αυστηρότητα, όπου αναφερόμενος σε έρευνα του Blumstein¹¹⁹ σημειώνει ότι κατά την διάρκεια της περιόδου της αύξησης του πληθυσμού των φυλακών η εγκληματικότητα παραμένει σε ίδια επίπεδα¹²⁰. Οι έρευνες στάσεων, εξετάζουν τη σύνδεση μεταξύ των αντιλήψεων για τον κίνδυνο και το κόστος φυλάκισης και την αυτό-αναφερόμενη εγκληματικότητα¹²¹. Με λίγες εξαιρέσεις, τα ερευνητικά δεδομένα συγκλίνουν στο ότι οι άνθρωποι που αξιολογούν σοβαρά τον κίνδυνο φυλάκισης αναφέρουν χαμηλότερα ποσοστά αυτό-αναφερόμενης εγκληματικότητας¹²².

Ένα εξίσου σημαντικό ζήτημα στο οποίο επικεντρώθηκε η ερευνητική βιβλιογραφία αναφέρεται στις στάσεις του κοινού αναφορικά με τους σκοπούς της ποινής. Η Ζαραφωνίτου¹²³ αναφερόμενη σε έρευνα που διεξήγαγε το ερευνητικό κέντρο της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Γενεύης, σημειώνει τρεις βασικές θέσεις που εκφράζει το κοινό ως προς τους σκοπούς της ποινής: (α) Τον προοπτισμό, θέση που προσβύει ότι η ποινή αποσκοπεί στη βελτίωση του δράστη. (β) Τον συμβατισμό, κατά τον οποίο η ποινή δεν εστιάζει στον δράστη αλλά στην πράξη για την οποία ο ίδιος θεωρείται πλήρως υπεύθυνος. (γ) Τον εξοστρακισμό, όπου σκοπός της ποινής είναι ο αποκλεισμός και η εξαίρεση του δράστη προκειμένου να επανέλθει η χαμένη κοινωνική

105. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό.π., σ. 220-252.

106. Το ίδιο.

107. Το ίδιο.

108. Τ. Eriksson, 1976, ό.π., σ. 251.

109. Χ. Ζαραφωνίτου, 2008, σ. 18, ό.π., σ. 18.

110. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό.π., σ. 220-252.

111. Το ίδιο.

112. Το ίδιο.

113. Χ. Ζαραφωνίτου, 2003, ό.π., σ. 176.

114. Το ίδιο, σ. 177-178.

115. D. Nagin (1998). Criminal Deterrence Research at the Outset of the Twenty-First Century. *Crime and Justice*, Vol. 23, σ. 2.

116. M. Cusson (2002). *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, (μτφρ Ηρώ Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 202-208.

117. L. Sherman (1990). Police Crackdowns: Initial and Residual Deterrence. *Crime and Justice: A Review of Research*, vol. 12, edited by Michael Tonry and Norval Morris. Chicago: University of Chicago Press.

118. Το ίδιο.

119. Blumstein, Alfred, and Daniel Nagin. 1976. "The Deterrent Effect of Legal Sanctions on Draft Evasion." *Stanford Law Review* Vol 29, p. 241-75.

120. Το ίδιο.

121. D. Nagin, 1998, ό.π., σ. 3.

122. Το ίδιο.

123. Χ. Ζαραφωνίτου, 2008, ό.π., σ. 51-56.

αρμονία. Στο επίπεδο στάσεων αναφορικά με τους σκοπούς της ποινής, εγχώρια έρευνα σε πληθυσμό κρατουμένων αναφέρει ότι¹²⁴: (α) Οι έγκλειστοι εκλαμβάνουν ως σκοπό της ποινής, που απονέμει η δικαιοσύνη στην Ελλάδα, την τιμωρητική ανταπόδοση. (β) Η φυλακή συνιστά, για τους συμμετέχοντες, έναν απάνθρωπο θεσμό καταστολής. (γ) Οι ερωτηθέντες αποδέχονται την φυλακή εν μέρει ως δίκαιη και εν μέρει ως συνθηκολόγηση.

II. Η ποινή μέσα από τις απόψεις εκείνων στους οποίους έχει εφαρμοστεί

i. Μεθοδολογία έρευνας & Ζητήματα δεοντολογίας

Η καταγραφή των βημάτων της ερευνητικής διαδικασίας αποτελεί εγγύηση ότι το ερευνητικό υλικό είναι απόρροια αξιόπιστων διαδικασιών και τα συναγόμενα αποτελέσματα προκύπτουν από αξιόπιστες διαδικασίες ανάλυσης¹²⁵. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εγκληματολογία» του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Η διεξαγωγή της έρευνας έγινε στο Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» τη χρονική περίοδο 11 Μαΐου - 07 Ιουνίου 2017 κατόπιν έγκρισης σχετικής αίτησης, που υποβλήθηκε στο φορέα, για τη χορήγηση άδειας. Αντικείμενο της έρευνας αποτελεί η εξέταση της σχέσης δυο εννοιών της ποινής και της τιμωρίας μέσα από τις απόψεις ανθρώπων στους οποίους έχουν επιβληθεί ποινές στερητικές της ελευθερίας, κατόπιν τούτου οι ερωτήσεις εντάσσονται στην ειδική κατηγορία των αποφυλακισθέντων. Ειδικότερα, η παρούσα έρευνα επιχειρεί τη διερεύνηση των στάσεων των αποφυλακισθέντων απέναντι στην τιμωρία καθώς και των απόψεών τους για την αποτελεσματικότητα της ποινής ως τιμωρίας μέσα από μια ποιοτική προσέγγιση. Ο ποιοτικός χαρακτήρας καθορίζει και τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων, τα οποία είναι ανοικτά και ευέλικτα επιτρέποντας «τη σύλληψη απρόσμενων πτυχών του υπό διερεύνηση φαινομένου»¹²⁶ και αναφέρονται: (α) Στην τιμωρία ως σκοπιμότητα της ποινής, (β) στις θετικές και αρνητικές συνέπειες της τιμωρίας, (γ) στο ρόλο της τιμωρίας στη γενική ποινική πρόληψη, (δ) στο ρόλο της τιμωρίας στην κοινωνική επανένταξη και (ε) στις προτάσεις των αποφυλακισθέντων σχετικά με το ρόλο και τη σκοπιμότητα της ποινής.

Η στρατηγική επιλογής των συμμετεχόντων έγινε με γνώμονα την εξεύρεση περιπτώσεων από τις οποίες θα αντληθεί πλούτος πληροφοριών για την καλύτερη δυνατή προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων¹²⁷. Κριτήριο για συμμετοχή στην έρευνα αποτέλεσε η εμπειρία με μια στερητική της ελευθερίας ποινή ή στερητικά της ελευθερίας αναμορφωτικά μέτρα. Δεδομένης της προφανούς δυσκολίας

ας εξεύρεσης συμμετεχόντων επιλέχθηκε, ως δεξαμενή, το Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» που λειτουργεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με σκοπό την υποστήριξη αποφυλακισθέντων και αποτελεί το μοναδικό επίσημο φορέα μετασφρονιστικής μέριμνας της χώρας¹²⁸.

Κατά το σχεδιασμό της μεθόδου, επιλέχθηκε η ημι-κατευθυνόμενη συνέντευξη, τεχνική που χρησιμοποιείται εκτενώς για τη διερεύνηση ψυχοκοινωνικών φαινομένων όπως οι στάσεις και συγκαταλέγεται ανάμεσα στα συνηθέστερα εργαλεία στη σύγχρονη έρευνα¹²⁹. Πρόκειται για μια μέθοδο που επιτρέπει τη συλλογή και την απόκτηση ενός σφαιρικού υλικού, απαραίτητη διαδικασία σε κοινωνικές ομάδες ή κατηγορίες σχετικά ανεξερεύνητες όπως άλλωστε είναι και η κατηγορία των αποφυλακισθέντων¹³⁰. Ενώ, στα μειονεκτήματα της μεθόδου συγκαταλέγεται η υποκειμενικότητα του ερευνητή¹³¹. Η συνέντευξη σχεδιάστηκε έτσι ώστε να καλύπτει δυο σκέλη, το ψυχο-κοινωνικό και ποινικό ιστορικό του συνεντευξιζόμενου και θέματα προς ζήτηση, που διατυπώθηκαν υπό το πρίσμα των ερευνητικών ερωτημάτων. Αναφορικά με τον τρόπο καταγραφής των πληροφοριών, αποφασίστηκε η καταγραφή σημειώσεων και η μαγνητοφώνηση¹³².

Συνολικά, συμμετείχαν στην έρευνα 20 άτομα. Οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν για την έρευνα από το προσωπικό της ΕΠΑΝΟΔΟΥ και σε περίπτωση που συμφωνούσαν προχωρούσαν με τη συνέντευξη. Για την διεξαγωγή των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε ήσυχος χώρος, με γραφεία, που παραχωρήθηκε από τον φορέα. 17 από τους 20 συμμετέχοντες συμφώνησαν με την μαγνητοφώνηση της συνέντευξης, ενώ 3 αρνήθηκαν. Γι' αυτές τις 3 περιπτώσεις κρατήθηκαν λεπτομερείς σημειώσεις. Ο οδηγός της συνέντευξης τηρήθηκε με ευελιξία αναφορικά με τη σειρά και τις παρεχόμενες κάθε φορά διευκρινίσεις, αλλά και την εμβάθυνση με ορισμένους συμμετέχοντες, σε ζητήματα σχετικά με τα ερευνητικά ερωτήματα. Μέσος όρος διάρκειας των συνεντεύξεων ήταν περίπου τα 45 λεπτά.

Για την επεξεργασία και ανάλυση των αποτελεσμάτων εφαρμόστηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου. Βασικό χαρακτηριστικό της μεθόδου είναι η χρήση κατηγοριών και συναρτώμενων συστημάτων κωδικοποίησης που στοχεύουν στη σε βάθος κατανόηση του περιεχομένου και των νοημάτων που περικλείονται σ' αυτό¹³³. Ωστόσο, η συνόψιση και

128. ΕΠΑΝΟΔΟΣ, <http://epanodos.org.gr/epanodos-n.p.i.d>

129. Οι στάσεις αντανakλούν ψυχολογικές τάσεις, συναισθηματικές αντιδράσεις, μια κατεύθυνση συμπεριφορών «υποβόσκουν των διαμορφωμένων απόψεων και συμπεριφορών» άρα και διαμορφούνται από αυτές. Βλ. Χ. Ζαραφωνίτου, 2008, ό.π., σ. 27-29.

130. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό.π., σ. 199-200.

131. L. Cohen and M. Manion (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, (μτφρ. Χρ. Μητσοπούλου και Μ. Φιλοπούλου). Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ επιστήμες, σ. 374.

132. Η χρήση μαγνητοφώνου εμφανίζει σημαντικά πλεονεκτήματα καθώς δίνει τη δυνατότητα καταγραφής όλων των πληροφοριών που αναφέρονται στη συνέντευξη ενώ παράλληλα απεμπλέκει τον ερευνητή από τη συστηματική λήψη σημειώσεων, από την άλλη μπορεί να οδηγήσει τον συνεντευξιζόμενο σε μια κάπως στημένη στάση απόκρισης απέναντι στη συνέντευξη. Βλ. Μ. Θανοπούλου, 2005, ό.π., σ. 308.

133. I. Τσίγκανου (2015). Η ποιοτική συνέντευξη. Ένα «ευαίσθητο» προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας. Στο Κ. Φελλάς και Δ. Μπαλούρδος (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα: σύγχρονες ποι-*

124. Α. Μαγγανάς, Γ. Λάζος και Δ. Σβουρδάκου (2008). *Η εγκληματολογία από κάτω*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 88-104.

125. Μ. Θανοπούλου (2005). Η ποιοτική συνέντευξη. Ένα «ευαίσθητο» προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας. Στο Κ. Φελλάς και Δ. Μπαλούρδος (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα: σύγχρονες ποιοτικές και ποσοτικές μέθοδοι* (σ. 291-398). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 312-313.

126. Φ. Ίσαρη και Μ. Πουρκός (2015). «Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας» - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση [Ηλεκτρονικό βιβλίο]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σ. 78.

127. Το ίδιο, σ. 81-83.

ποσοτικοποίηση του υλικού συχνά εμπεριέχει δυσκολίες¹³⁴. Στην παρούσα επεξεργασία, αρχικά ακολουθήθηκαν τα στάδια της απομαγνητοφώνησης, της οργάνωσης των δεδομένων και της ταξινόμησης του υλικού. Η ταξινόμηση πραγματοποιήθηκε μέσα από συνεχείς αναγνώσεις του υλικού υπό το πρίσμα των ερευνητικών ερωτημάτων, αναζητώντας παράλληλα κοινά στοιχεία για τη συγκρότηση των κατηγοριών. Η ανάλυση έκλεισε με το σχολιασμό των ερευνητικών ερωτημάτων μέσα από τη σύνθεση των κατηγοριών που προέκυψαν.

Για την τήρηση της δεοντολογίας που πρέπει να διέπει την εγκληματολογική έρευνα, τόσο κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση όσο και μετά το πέρας της έρευνας πραγματοποιήθηκε μια σειρά από κινήσεις που συνοψίζονται ως εξής: (α) Έγιναν οι απαραίτητες ενέργειες για την λήψη άδειας για τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. (β) Ετοιμάστηκε και χορηγήθηκε έντυπο έγγραφης συγκατάθεσης στην έρευνα που συμπεριλάμβανε ειδικό χώρο για συναίνεση στη μαγνητοφώνηση. (γ) Τα ερωτήματα του οδηγού συνέντευξης ήταν διατυπωμένα με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να διέπονται από διαιρητικότητα, σεβασμό και ευαισθησία. (δ) Στην δημοσίευση των αποτελεσμάτων δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή προκειμένου να μην συμπεριληφθούν πληροφορίες που θεωρήθηκε ότι μπορεί να αποκαλύπτουν την ταυτότητα ή μπορεί να οδηγήσουν στην αναγνώριση συμμετέχοντα ή συμμετέχουσας. (ε) Τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί κατά την έρευνα (ηλεκτρονικά και χειρόγραφο υλικό) φυλάσσονται, ψευδονυμοποιημένα, σε ασφαλές πλαίσιο.

ii. Αποτελέσματα

Στην έρευνα συμμετείχαν 20 άτομα, 15 άνδρες και 5 γυναίκες. Οι ηλικίες των ανδρών κυμαίνονται από 18-70 ετών και των γυναικών από 28-62 ετών. 6 από τους συμμετέχοντες είναι νεαροί ηλικίας 18-21 ετών. Ως προς την προέλευση 10 είναι ημεδαποί (9 άνδρες και μια γυναίκα) και 10 αλλοδαποί (6 άνδρες και 4 γυναίκες). Συνολικά οι αλλοδαποί του δείγματος έχουν μέσο όρο παραμονής στην Ελλάδα 15 περίπου χρόνια (από 7 έως 40 έτη). Αναφορικά με την εκπαιδευτική και εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων, οι περισσότεροι έχουν φοιτήσει μέχρι το Γυμνάσιο, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό έχει αποφοιτήσει από το Λύκειο. 8 άτομα αναφέρουν ότι εργάζονται στην παρούσα φάση. Σε σχέση με την οικογενειακή τους κατάσταση οι περισσότεροι είναι άγαμοι, χωρισμένοι, σε διάσταση. Τα αδικήματα για τα οποία οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι έχουν βρεθεί στη φυλακή, είτε ως υπόδικοι, είτε ως κατάδικοι ή έχουν υποβληθεί σε αναμορφωτικά μέτρα, είναι, με τις διατυπώσεις των ίδιων τα εξής: «κλοπή», «ληστεία», «ληστεία και σύσταση συμμορίας», «διακίνηση ναρκωτικών», «χρήση και διάθεση ναρκωτικών», «μαστροπεία», «σωματεμπορία», «πορνεία», «χρέη», «ακάλυπτες επιταγές», «ανθρωποκτονία εκ προθέσεως», «βαριά σωματική βλάβη». Οι εκτιμήσεις, στερητικές της ελευθερίας ποινές κυμαίνονται από 1 ½ έως 7 ½ χρόνια για τις γυναίκες, και από 4 ½ μήνες έως 12-13 χρόνια για τους άνδρες (28 ετών και άνω). Οι 6 νεαροί (18-21 ετών) του δείγματος, με αναφερόμενη ηλικία έναρξης της παραβατικότητας τα 7-13 έτη, έχουν υποβληθεί σε αναμορφωτικά μέτρα σε Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων ενώ δυο εξ αυτών έχουν εκτίσει ποινές σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων.

Οι χρόνοι έκτισης αναμορφωτικών μέτρων και ποινών στερητικών της ελευθερίας για τους νέους μετεφηβικής ηλικίας είναι από 4 μήνες έως 4 χρόνια.

(α) Η τιμωρία ως σκοπιμότητα της ποινής

Συνολικά 10 από τους 20 ερωτηθέντες αναφέρουν ότι ένας από τους σκοπούς της ποινής είναι η τιμωρία. Η τιμωρία αναγνωρίζεται ως αυτοτελής σκοπός της ποινής. Αναφέρεται δηλαδή ξεχωριστά (ως μοναδικός σκοπός) ή παράλληλα με άλλους, αλλά πάντα ως ξεχωριστός σκοπός και όχι ως μέσο για την εκπλήρωση άλλων σκοπών. Ενδεικτικά παρατίθενται κάποια σχόλια:

«Για να τιμωρούνται (...) επειδή κάποτε κάποιος που δεν έπρεπε να κάνει (...) και η μεγαλύτερη τιμωρία είναι που σου παίρνουν την ελευθερία...»,

«Για να χάσει απ' τη ζωή του (...) χάνει 10 χρόνια απ' τη ζωή του. Τα καλύτερα χρόνια χάνει. Αν είσαι 20 και βγεις 30 (...) Για να πληρώσει να. Τώρα ελευθερία πάνω απ' όλα είναι», «Δηλαδή πώς να στο πω, για να βάλεις μυαλό, για να τιμωρηθείς, είναι πολλά πράγματα»,

«Η ποινή είναι τιμωρία».

4 από τους 10 εντάσσονται στις νεαρές ηλικίες του δείγματος (18-21 ετών), ομάδα που απαρτίζεται από 6 άτομα. Για τους νεαρούς η τιμωρία είναι μάλλον επακόλουθο αλληπάλληλων επαφών με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης και προειδοποιήσεων του εισαγγελέα καθώς 3 στους 4 δηλώνουν:

«Ντάξει, είναι τα λάθη που έκανε ο άνθρωπος, έκανε λάθος και αρχίζει να το συνεχίζει. Μια, δυο, τρεις να το κάνει και αρχίζει και το συνεχίζει. Μια ποινή να μην του ριζώνει; Αφού βλέπουν ότι τον αφήνουν μια φορά. Λέει αυτός εντάξει. Μετά δεύτερη, πάλι εντάξει. Μια ποινή να μην φάει;»

«Να τιμωρήσουνε, Ντάξει, μπορεί να στη χαρίσουνε μια φορά για παράδειγμα, δυο φορές, τρεις φορές, πόσες φορές θα στη χαρίσουνε;»

«Γιατί σου λέει ο εισαγγελέας, μην το κάνεις, μια, δυο. Μην το κάνεις γιατί θα πας μέσα. Αν εσύ δεν καταλαβαίνεις, έτσι ακριβώς θα σου κάνει μετά».

Σε κάθε περίπτωση η τιμωρία φαίνεται να είναι μια απάντηση, (όπως προκύπτει από τις περιγραφές) «για να πληρώσει» κάποιος «για τα λάθη που έκανε» ή «επειδή έκανε κάτι κακό που δεν έπρεπε να κάνει», η οποία μεταφράζεται σε στέρηση κάποιου αγαθού για το άτομο: (α) της ελευθερίας: «Να του πει ξέρεις κάτι η ελευθερία είναι ένα πολύ μεγάλο αγαθό εσύ δεν μπορείς να το έχεις», «Πληρώνει ακριβώς με τη στέρηση της ελευθερίας. Αλλά η στέρηση της ελευθερίας είναι, δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο...» και (β) του χρόνου του: «Για να χάσει απ' τη ζωή του... χάνει 10 χρόνια απ' τη ζωή του. Τα καλύτερα χρόνια χάνει...».

Στο πλαίσιο αυτό η τιμωρία εντάσσεται σε ένα ουδέτερο σύστημα εκτέλεσης ποινών στο οποίο δεν διακρίνεται άλλος σκοπός στην εκτέλεση της ποινής πέραν της στέρησης κάποιου αγαθού, του χρόνου και της ελευθερίας όπως αναφέρονται. Χαρακτηριστικά εξεταζόμενος σχολιάζει ότι σκοπός της ποινής είναι «να μπεις φυλακή». Άρα δεν επιδιώκεται κάποιο όφελος. Περαιτέρω η τιμωρία ορίζεται ως η απάντηση από πλευράς της κοινωνίας, ως η συνέπεια σε ένα κακό που έχει συμβεί. Επιβάλλεται για «να πληρώσει» κάποιος για την πράξη του, ενέχει έτσι και ένα εκδικητικό χαρακτήρα. Πόσο όμως θα «πληρώσει» ο δράστης; Ενδεικτική είναι η κατηγο-

οτικές και ποσοτικές μέθοδοι (σ. 246-266). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 247.

134. C. Moser and G. Kalton (1979). *Survey methods in social investigation*. England: Gower Publishing Company Limited, σ. 300.

ρία «αναλογία» που προκύπτει από τις περιγραφές των ερωτηθέντων:

«Δεύτερον αναλόγως τι έχεις κάνει»

«Έχει αναλόγως όμως γιατί, για ποιο λόγο. Δεν είναι το ίδιο να κάνεις μια κλοπή με μια ληστεία. Είναι διαφορετικές πράξεις (...)»

«π.χ. άμα κάνεις μια ληστεία θα κάνεις περισσότερα χρόνια. Άμα κάνεις μια κλοπή, μπορεί να αθωωθείς κιόλας, άμα είναι μονομελές το δικαστήριο. Βασικά, αναλόγως (...)»

«Στο παράδειγμα της ανθρωποκτονίας η ισόβια είναι μια πολύ καλή ποινή γιατί είναι ίση με τη βία. Έφυγε μια ζωή, πρέπει και εσύ να φύγεις (για πόσο χρονικό διάστημα- ίσο με τη ζωή που έφυγε.»

Η «αναλογία» όπως περιγράφεται φαίνεται να αποτελεί ένα είδος ισορροπίας στον τρόπο που επιβάλλονται οι ποινές. Ακόμη και γι' αυτούς που θεωρούν ότι δεν υπάρχει αναλογία ή τέλος πάντων δεν επιτυγχάνεται, η αναλογία προβάλλεται ως ένα είδος δίκαιης μεταχείρισης. Έτσι η αναλογία, οριοθετεί κατά κάποιο τρόπο την τιμωρία, αφού το κακό που θα εισπράξει κάποιος, είναι αντίστοιχο με το κακό που έκανε. Βέβαια, υπάρχουν περιπτώσεις που δεν δέχονται αυτή την ισορροπία καθώς θεωρούν ότι τους αδικεί αφού δεν λαμβάνει όλους εκείνους τους παράγοντες στην πορεία ζωής κάποιου που συνετέλεσαν προς την κατεύθυνση της εγκληματικής δράσης. Από τα παραπάνω μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι συντελείται μια ταύτιση της ποινής με την τιμωρία, που μπορεί να εκδηλωθεί με δυο τρόπους: (α) Η ποινή έχει έναν μάλλον ανταποδοτικό -εκδικητικό χαρακτήρα. (β) Λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο της αναλογίας, η ποινή έχει έναν ανταποδοτικό- δίκαιο χαρακτήρα.

Η ανάλυση εμπλουτίζεται από τις πληροφορίες που προσφέρει η ενότητα που διερευνά τις απόψεις των αποφυλακισθέντων για τους επικίνδυνους εγκληματίες και τη θανατική ποινή. Προς αυτή την κατεύθυνση χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις 8 συμμετεχόντων που δηλώνουν υπέρ της θανατικής ποινής:

«Τι να σου πω; Κάποιοι άνθρωποι κάνουν τέτοιες πράξεις, που δεν πρέπει μόνο να τους κλείσεις μέσα πρέπει να τους σκοτώσεις (...) Ένα τύπος που σκότωσε 100 άτομα ας πούμε τώρα αυτόν να του πεις μέσα, τι νόημα έχει να κάτσει;»,

«από τη μια είναι λυπητερό από την άλλη είναι σε εισαγωγικά καλό. Γιατί τώρα όταν πάω εγώ και σκοτώνω όποιον βρίσκω ή όποιον έχω μανία, δεν πρέπει να γίνεται αυτό. Για να σταματήσεις κάποιον να το κάνει αυτό, πρέπει αναγκαστικά να κάνεις κάτι και συ παρόμοιο»,

«Εγώ συμφωνώ. Σε ποιους λόγους συμφωνώ: Όταν ο άλλος είναι παιδεραστής, όταν ο άλλος βιάζει (...) Εγώ πιστεύω ότι τα ειδικά εγκλήματα, ο κατά συρροή εγκληματίας, δεν μπορείς να το κάνεις. Και στην φυλακή εγκληματίας θα είναι ...»,

«Για την θανατική ποινή θα έλεγα ότι συμφωνώ κιόλας (...) εφόσον κάποιος έχει διαπράξει κάτι (...) ή το ίδιο έγκλημα τουλάχιστον πολλές φορές. Εξαρτάται τι κάνεις. Αν σκοτώσεις, αν βιάσεις δύο φορές παιδάκια (...) Εξαρτάται από το έγκλημα, δεν λέω τώρα για ναρκωτικά, ας πούμε, μιλάω για την θανατική ποινή επάνω γιατί σκοτώνει προφανώς ανθρώπους (...)»,

«Δεν πρέπει να ζει ο άνθρωπος που σκοτώνουνε παιδιά και βιάζουνε. Δηλαδή αυτοί που κάνουνε κάπως τα παιδιά στην πορνογραφία ή στο έτσι πιστεύω ότι είναι άρ-

ρωστο μυαλό και δεν μπορείς να το διορθώσεις αυτό, όσο και να είναι».

«Αυτό ναι, δεν το ήθελες, έγινε. Αλλά να πάω εγώ να σχεδιάσω για να σε σκοτώσω (...) Αίμα για αίμα».

Εδώ οι συμμετέχοντες αναφέρουν ενέργειες που ναι μεν έχουν σκοπό να τιμωρήσουν και μάλιστα αυστηρά, εξυπηρετούν όμως παράλληλα ένα άλλο σκοπό αυτόν της προστασίας της κοινωνίας. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η κατηγορία αυτή συνδέεται με την προστασία του κοινωνικού συνόλου. Προστίθεται έτσι ένα τρίτο στοιχείο στην προαναφερθείσα ταύτιση της ποινής με την τιμωρία όπου η ποινή αποτελεί ένα τρόπο εξουδετέρωσης του δράστη.

(Β) Οι θετικές και αρνητικές συνέπειες της τιμωρίας.

Ο εγκλεισμός συνεπάγεται απώλεια για όλους τους ερωτώμενους, ωστόσο η απώλεια έχει διάφορες ερμηνείες που ασκούν επιρροή στο ίδιο το βίωμα και στη μετέπειτα πορεία του καθενός. Οι θετικές και αρνητικές συνέπειες της τιμωρίας προσεγγίζονται κάτω από αυτό το πρίσμα.

Τα θετικά στοιχεία που μπορούν να εξαχθούν από τα σχόλια των ερωτηθέντων επιμερίζονται σε δυο φάσεις που αναφέρονται στη ζωή εντός και εκτός της φυλακής και αναπαρίστανται από τις ακόλουθες θεματικές ενότητες: (α) Ατομικός χρόνος: Περιγράφεται ως ένα στάδιο απαραίτητο για να «τα-ρακουνηθεί» κάποιον, να αναλογιστεί τις πράξεις του και να τις επαναξιολογήσει. (β) Συνέπεια: Περιγράφεται ως προϋπόθεση προκειμένου να καταλάβει ο δράστης ότι έχει διαπράξει κάτι κακό καθώς και το μέγεθος του κακού που προκάλεσε. (γ) Μετάνοια: Για κάποιες περιπτώσεις, ο ρόλος της τιμωρίας στη μετάνοια σχετίζεται με τη στέρηση ή την απώλεια που βιώνει το άτομο. Προς αυτή την κατεύθυνση νεαρός χαρακτηριστικά αναφέρει: «Φαντάσου 4 χρόνια έχω κρατηθεί. Το 'χω μετανιώσει πάρα πολύ...». (δ) Διέξοδος: Σε πρακτικό επίπεδο, οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι κατά τον εγκλεισμό βρήκαν μια διέξοδο σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες, που δεν είχαν πριν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν ή δεν το επέτρεπε ο τρόπος ζωής τους. (ε) Μάθημα ζωής: Η τιμωρία λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο προληπτικά για την αποφυγή μελλοντικών εμπλοκών.

Οι αρνητικές συνέπειες συνοψίζονται στις εξής θεματικές: (α) Συνθήκες έκτισης: Οι συνθήκες είναι τέτοιες που «για κάποιους είναι περισσότερο τιμωρία σε σχέση με κάποιους άλλους» αναφέρει συνεντευξιαζόμενη. Αν κάποιος δεν έχει χρήματα ή υποστηρικτικό δίκτυο δεν μπορεί να επιβιώσει αξιοπρεπώς. (β) Συνέπειες για το χρήστη: Για το χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών οι συνέπειες είναι συντριπτικές ενώ, αποκλείουν οποιαδήποτε προσπάθεια απεξάρτησης. (γ) Συγχρωτισμός: Ορισμένοι περιγράφουν τη φυλακή ως ένα χώρο εκμάθησης νέων εγκληματικών μεθόδων ή εξειδίκευσης στο έγκλημα με ό,τι αρνητικές συνέπειες μπορεί να επιφέρει αυτό. Συμμετέχοντας χαρακτηριστικά σχολιάζει: «Αν πάρεις έναν κρατούμενο και τον πετάξεις σε μία φυλακή με λύκους, ας πούμε, το πολύ-πολύ να βγει λιοντάρι...». (δ) Νοοτροπία φυλακής: Αναφέρεται στη στάση που πρέπει να τηρεί ένας κρατούμενος σε σχέση με τους φύλακες αλλά και με το γενικότερο σύστημα. Καλλιεργείται μια αντίληψη «αυτοί» και «εμείς» που εμποδίζει την εμπλοκή σε ό,τι θα μπορούσε να υπονοεί θετική επαφή με τον έξω κόσμο. (ε) Απώλεια χρόνου: Θεωρείται μη αναστρέψιμη και βρίσκεται ανάμεσα στις δυσμενέστερες συνέπειες της τιμωρίας. (ζ) Εκδικητικές στάσεις: Για ένα ερωτώμε-

νο η τιμωρία δημιουργεί τη βάση για να εκκολαφθούν εκδικητικές στάσεις: «*Με τιμώρησες εσύ, θα σε φτιάξω εγώ τώρα*». (η) Διασυρμός της οικογένειας και (θ) Στιγματισμός: Μετά τη φυλακή όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ερωτώμενη «*η τιμωρία συνεχίζεται*».

Από μια γενική θεώρηση, μπορεί κάποιος να συμπεράνει ότι οι θετικές συνέπειες, με εξαίρεση τη συμμετοχή σε δραστηριότητες που κάποιος δεν είχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει έξω, αναφέρονται σε μια σειρά από εσωτερικές διεργασίες που θεωρητικά μάλλον θα έπρεπε να λαμβάνουν χώρα με την ποινή, ως εγκλεισμό, ως μια δυσάρεστη δηλαδή συνέπεια που επιβάλλεται στον δράστη για την πράξη του. Αντίθετα, οι αρνητικές συνέπειες επικεντρώνονται στα αποτελέσματα της ποινής, συγκεκριμένα της φυλακής. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται από τους συμμετέχοντες στην απώλεια χρόνου, ως μια μη αντιστρέψιμη διαδικασία που συνιστά δια βίου απώλεια. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι αρνητικές συνέπειες εξουδετερώνουν για τους περισσότερους τα οφέλη που θεωρητικά θα έπρεπε να υφίστανται όπως η αξιοποίηση του ατομικού χρόνου και η μετάνοια.

(γ) Ο ρόλος της τιμωρίας στη γενική ποινική πρόληψη

Με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα επικειρήθηκε, μέσα από τα σχόλια των αποφυλακισθέντων, η διερεύνηση του ρόλου της τιμωρίας στην γενική ποινική πρόληψη. Η γενική ποινική πρόληψη αναφέρεται στις επιδιώξεις της ποινής να ασκεί μια αποτρεπτική λειτουργία ως προς την τέλεση αξιόποινων πράξεων για το σύνολο της κοινωνίας. Επιμερίζεται δε σε δυο σκέλη, στον εκφοβισμό και την κοινωνική διαπαιδαγώγηση. Από τα σχόλια 11 συμμετεχόντων φαίνεται ότι η ποινική απειλή ασκεί σε ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων ένα είδος παραδειγματισμού:

«(...) επίσης πιστεύω ότι οι ποινές παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο και στην υπόλοιπη κοινωνία ότι δηλαδή τους δείχνει ότι αν θα κάνετε αυτό θα πάθετε ότι έπαθε εκείνος»,

«Σε θεωρητικό επίπεδο, μπορεί να είναι τέλος πάντων ένας τρόπος ας πούμε για να σταματήσει και να σκεφτεί ...»,

«Υπάρχουν μερικοί όμως που το 'χουν κάνει και αυτοί καταλάβετε; Και αυτοί έχουν μπει, έχουν βγει. Αυτοί που δεν έχουν μπλέξει είναι τρομακτικό»,

«Ο φόβος πρέπει να δικαστεί για να μάθει η κοινωνία ότι δεν πρέπει ο ένας να σκοτώνει τον άλλο... Να μάθει πρώτα απ' όλα η κοινωνία».

Πρέπει εξίσου να αναφερθεί ότι οι αποφυλακισθέντες τείνουν να αποδίδουν χαμηλή σημασία στον παραδειγματισμό σε σχέση με τους άλλους σκοπούς που περιγράφουν:

«Μπορεί να είναι ένα είδος παραδείγματος αλλά στο τέλος το βάζετε αυτό. Βασικά η κάθε ποινή είναι για αυτόν που την τρώει ...»,

«(...) οι περισσότεροι δε χαμπαριάζουν, δεν παίρνουν χαμπάρι. Μπορεί να θέλουν να τιμωρήσουν τον εαυτό τους ή την κοινωνία μέσα από αυτούς».

Η κατηγορία που συστάθηκε από τα σχόλια των ερωτηθέντων προσεγγίζει την εκφοβιστική λειτουργία της ποινής. Η απειλή της ποινής, παίζει κάποιο ρόλο στην αποτροπή της εγκληματικής πράξης είτε γιατί, το άτομο που δεν έχει σχέση με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης αντιλαμβάνεται την τιμωρία ως κάτι τρομακτικό είτε γιατί κάποιος

θα σκεφτεί τις συνέπειες της πράξης του πριν προχωρήσει και αυτό είναι ικανό να τον σταματήσει.

Πράγματι το παραπάνω σκεπτικό συνάδει με τη θεωρητική θεμελίωση της εκφοβιστικής λειτουργίας σύμφωνα με την οποία το άτομο προχωράει η όχι στην τέλεση της πράξης κατόπιν μιας ορθολογικής επιλογής, υπολογίζοντας τα θετικά και αρνητικά αποτελέσματα. Όμως, όπως οι ερωτηθέντες επισημαίνουν, στις περιπτώσεις έλλειψης ωριμότητας καθώς και χρήσης ουσιών αυτή η λογική διαδικασία φθίνει ή απουσιάζει. Κάτω από αυτό το σκεπτικό η ύπαρξη ποινικής απειλής εμφανίζει μια επίδραση στην αποτροπή εμπλοκής στην εγκληματική δράση η οποία όμως είναι χαμηλής σημασίας καθώς περιορίζεται σε μια ειδική κατηγορία «*ώριμων*» ανθρώπων. Η χαμηλή σημασία που αποδίδεται από τους ερωτώμενους στην γενική ποινική πρόληψη δεν ξενίζει αν λάβει κανείς υπόψη ότι στην περίπτωση των αποφυλακισθέντων κατά τεκμήριο δεν είχε καμία ή πολύ περιορισμένη επίδραση.

(δ) Ο ρόλος της τιμωρίας στην κοινωνική επανένταξη

Οι ερωτηθέντες στο σύνολό τους συμφωνούν ότι θεωρητικά, σκοπός της ποινής είναι να επέλθει μια αλλαγή στο άτομο ή εν μέρει στη συμπεριφορά του: «*το ίδιο άτομο να μην ξανακάνει αυτό που έκανε*», με την επιβολή της ποινής. «*Αναμόρφωση*», «*συμμόρφωση*», «*σωφρονισμός*», «*παιδεία*» αποτελούν λέξεις κλειδιά της κατηγορίας και συχνές αναφορές, χωρίς ωστόσο οι ίδιοι να θεωρούν ότι στην πραγματικότητα οι στόχοι αυτοί εξυπηρετούνται. «*Σε θεωρητικό επίπεδο ο κύριος στόχος είναι ο σωφρονισμός. Να σε αλλάξει, να σε κάνει καλό άνθρωπο*» αναφέρει ερωτώμενη με σαρκαστικό τόνο.

Ποιος όμως μπορεί να είναι ο ρόλος της τιμωρίας στην αλλαγή; Περίπου οι μισές αναφορές της εν λόγω κατηγορίας εμπεριέχουν το ρόλο της τιμωρίας. Οι περιγραφές των ερωτώμενων που ακολουθούν είναι ενδεικτικές:

«*Θεωρητικά λοιπόν ο εγκλεισμός, με απώτερο σκοπό όταν βγει από εκεί να έχει συνετιστεί για να μην προχωρήσει σε αυτό το δρόμο, αυτό τον κακό δρόμο που έχει διαλέξει*».

«*Να τον απομονώσει, να το βάλει σκεφτεί, ξέρεις κάτι; αυτό. Είναι ο σκοπός*».

«*Μαθήματα ζωής για το ίδιο το άτομο (...) να σκεφτούνε πιο λογικά. Για μένα μπορούσε να γίνει μάθημα αφού είδα τη συνέπεια*».

«*Κοιτάτε, σε μερικές περιπτώσεις, οι ποινές επιβάλλονται προς γνώση και συμμόρφωση. Δηλαδή, ένας ο οποίος είναι κλέφτης κατ' επάγγελμα, οπωσδήποτε πρέπει να τιμωρείται για να βάσει μυαλό (...) να καταλάβει ότι αυτό που έκανε ήταν τραγικό, ήταν λάθος μεγάλο και πρέπει να τιμωρηθεί. Για να καταλάβει ότι έκανε (...)*».

«*Για να κάτσει να σκεφτεί τι έκανε ... Τι κάναμε στη Χ; Σαν κοινωνία.. Τιμωρήσαμε σαν κοινωνία ... Για να καταλάβει η Χ τι έκανε και για να μετανιώσει. Να κάτσει να σκεφτεί «γιατί έκανα αυτό το πράγμα;» Επειδή έχασα το μυαλό μου ή αρρώστησα. Εκεί που είσαι νορμάλ, ξαφνικά γίνεται κάτι που δεν το περίμενες. Για να αλλάξω τη συμπεριφορά μου. Δεν είναι τιμωρία, καμιά φορά είναι για το καλό*».

«Για να μάθει. Ας μπει καλύτερα στη φυλακή αυτός, να σκεφτεί, να μάθει τι έχει κάνει, γιατί άμα τον αφήσουμε έξω, μπορεί να μπλέξει με χειρότερα.»

«Σημασία έχει να βάλει μυαλό, να συνέλθει (...) Είναι ένας τρόπος τιμωρίας για να βάλει μυαλό ή γιατί έκανε κακό στην κοινωνία...»

«Κοίτα, ο ρόλος των ποινών κατά τη δική μου άποψη είναι να καταλάβεις ότι έχεις διαπράξει κάτι άσχημο. Πρέπει να τιμωρηθείς, να πάρεις κάποια συνέπεια (...) Νομίζω για αυτό υπάρχει η φυλακή, ας πούμε, για να καταλάβεις το έγκλημά σου»

«Και αυτό, να μάθεις, να μην το ξανακάνεις. Ότι έκανες αυτό, έμαθες ότι δεν πρέπει να το ξανακάνεις για αυτό να σε πιάσουνε πάλι.»

Εδώ η τιμωρία αποτελεί το όχημα για να επιτευχθεί ένας απώτερος σκοπός η αλλαγή που στην ουσία επικεντρώνεται στην εγκληματική συμπεριφορά. «Δεν είναι τιμωρία, καμιά φορά είναι για το καλό...». Έρχεται για «να απομονώσει» το δράστη, «να τον ταρακουνήσει», «να τον βάλει σκεφτεί». Είναι «μια συνέπεια για να καταλάβει ό,τι έκανε, για να μην το ξανακάνει».

Σε θεωρητικό επίπεδο οι ερωτώμενοι αναγνωρίζουν ένα είδος ειδικής πρόληψης που αναφέρεται στην αλλαγή της εγκληματικής συμπεριφοράς ή αλλιώς στην βελτίωση ως βασική επιδίωξη της ποινής. Η τιμωρία με την μορφή του εγκλεισμού είναι ένα μέσο για να συντελεστούν οι απαραίτητες δράσεις για να επιτευχθεί αυτή η βελτίωση. Ακόμη και για ένα ερωτώμενο που απορρίπτει τον εγκλεισμό, δηλαδή τη στέρηση της ελευθερίας ποινή, η ύπαρξη κάποιας «συνέπειας», όπως τη χαρακτηρίζει, είναι ένα απαραίτητο συστατικό για να συνειδητοποιήσει κάποιος την πράξη του. Επομένως εδώ η ποινή ενέχει κάποιο όφελος για τον δράστη. Υπό αυτό το πρίσμα μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι αλλάζει και η πλαισίωση της ποινής αφού θεωρητικά η κοινωνία δεν εκδικείται, όπως στην προηγούμενη περίπτωση αλλά έχει την πρόθεση να προσφέρει βοήθεια στον δράστη για να «σωφρονιστεί», «να καταλάβει, να συνειδητοποιήσει».

Από την άλλη, η αντίληψη ότι σκοπός της ποινής είναι ο «σωφρονισμός», η «συμμόρφωση», η «αναμόρφωση» προκαλεί ένα είδος ματαιώσης και συναισθήματα όπως ένταση, θυμό και απογοήτευση αφού λαμβάνεται υπόψη ως κοροϊδία, εφόσον ελάχιστες, στις περιπτώσεις όπου αναφέρονται, είναι οι δράσεις στη φυλακή που δείχνουν ότι στην πράξη υφίσταται κάτι τέτοιο. Αποκαλυπτικός προς αυτή την κατεύθυνση είναι ο σαρκαστικός τόνος με τον οποίο περιβάλλονται οι λέξεις αυτές από τους ερωτώμενους.

Τι δείχνουν όμως οι λέξεις «σωφρονισμός», «συμμόρφωση», «αναμόρφωση», που χρησιμοποιούν οι ερωτώμενοι; Μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι προτάσεις όπως αυτές, απορρέουν μάλλον από τις αντιλήψεις των αποφυλακισθέντων για την ατομική τους εμπλοκή με το έγκλημα. Από τις εξιστορήσεις τους φαίνεται ότι η εμπλοκή στην εγκληματική δράση γίνεται αντιληπτή ως το αποτέλεσμα της προσωπικής ιστορίας του καθενός, του τρόπου που μεγάλωσε καθώς και άλλων παραγόντων στους οποίους κάποιος ελάχιστο έλεγχο μπορεί να έχει. Ο τρόπος θεώρησης του εγκλήματος παραπέμπει μάλλον στην κλασική αντιπαράθεση ντετερμινισμού - ελευθερίας της βούλησης με τους ερωτώμενους να τείνουν υπέρ της αντίληψης ότι υπάρχουν κάποια γεγονότα στη ζωή τους που «μοιραία» τους έχουν οδηγήσει στο έγκλημα. Οπωσδήποτε η θεώρηση αυτή παραπέμπει στην έννοια της μεταχείρισης του δράστη, ενδεχομένως και σε ένα θεραπευτικό πρότυπο. Η αντίληψη αυτή του εγκλήματος δεν σημαίνει ωστόσο ότι οι ερωτώμενοι δεν αποδέχονται την ευθύνη. Ενδεικτική προς

αυτή την κατεύθυνση είναι η τάση μη απόρριψης της τιμωρίας που ακόμη και στο πλαίσιο της βελτίωσης διαδραματίζει ένα διαμεσολαβητικό ρόλο (ως δυσάρεστη συνέπεια). Στο πλαίσιο αυτό οι προτάσεις τους για «αναμόρφωση», «σωφρονισμό», «συμμόρφωση» αντανακλούν μάλλον την αξίωση τους για μια αξιοπρεπή και ανθρώπινη μεταχείριση κατά την έκτιση της ποινής.

(ε) Οι προτάσεις των αποφυλακισθέντων σχετικά με το ρόλο και τη σκοπιμότητα της ποινής

Οι προτάσεις ομαδοποιούνται σύμφωνα με την κεντρική ιδέα που διαφαίνεται σε κάθε περίπτωση στα σχόλιά τους. Οι θεματικές που αναδύονται συχνότερα αναφορικά με το ρόλο και τη σκοπιμότητα της ποινής κινούνται γύρω από τους τρεις άξονες: (α) Να αποτρέψει τον δράστη από μελλοντική εμπλοκή σε εγκληματική δραστηριότητα. Η ποινή πρέπει να λαμβάνει υπόψη και να στοχεύει στην εξάλειψη των συνθηκών που προκάλεσαν το έγκλημα. Το δικαστήριο πρέπει να αξιολογεί ατομικά την κάθε περίπτωση, δηλαδή να συνυπολογίζει τις συνθήκες που μεγάλωσε ο δράστης, τις συνθήκες που ζει και τους λόγους που τον οδήγησαν στην εγκληματική πράξη. Κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού πρέπει να δίδεται ο απαραίτητος προσωπικός χρόνος προκειμένου να συντελεστεί μια εις βάθος διεργασία αλλαγής και όχι να μεταβιβάσει κάποιος επειδή έχασε χρόνια από τη ζωή του. Να παρέχεται μια διέξοδος παιδείας στοχεύοντας στους παράγοντες που κάνουν το έγκλημα τρόπο ζωής. Να δίνονται ερεθίσματα, κίνητρα που θα δείξουν στο άτομο τον τρόπο που θα μπορέσει να λειτουργήσει με διαφορετικό τρόπο (από αυτόν που είχε συνηθίσει πριν) εντός της κοινωνίας. Να παρέχεται η δυνατότητα δημιουργικής αξιοποίησης του χρόνου (μέσω εκπαίδευσης - κατάρτισης) με απώτερο σκοπό την προετοιμασία για την επιστροφή στην ενεργό κοινωνική δράση. Να εξασφαλίζονται οι ίδιες, αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης για όλους τους κρατούμενους ανεξαρτήτως της οικονομικής τους κατάστασης.

(β) Να συνειδητοποιήσει ο δράστης το κακό που προκάλεσε. Η ποινή πρέπει να έχει ένα τιμωρητικό χαρακτήρα, για να γίνεται αντιληπτή ως δυσάρεστη συνέπεια της εγκληματικής πράξης. Αξίζει εδώ να γίνει μια παρένθεση για να αναφερθεί ότι οι νέοι μετεφηβικής ηλικίας, δηλώνουν ότι η παραβατική πράξη γίνεται αντιληπτή ως «δουλειά» δηλαδή ως εργασία από την οποία κάποιος βγάζει χρήματα. Αυτό σημαίνει ότι η πράξη και μεν αναγνωρίζεται ως παράνομη αλλά δεν αποδοκιμάζεται ηθικά από το νεαρό παραβάτη. Δεν αναγνωρίζεται δηλαδή το κακό που προκαλείται από την τέλεση της πράξης. Εκτός από την αυτό-αναφορά των νέων, η ταύτιση επαγγέλματος -εγκληματικής δράσης συναντάται, κατά τους συμμετέχοντες και στις περιπτώσεις των υπότροπων. Επομένως ο δεύτερος αυτός ρόλος της ποινής που περιγράφεται εδώ αφορά στην συνειδητοποίηση από πλευράς του δράστη των αρνητικών συνεπειών που προκαλούνται από τη δράση του. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνουν κάποιες επισημάνσεις. Παρατηρείται μια αμφιταλάντευση σε σχέση με την επίδραση που ασκεί η τιμωρία. Για ορισμένους η τιμωρία είναι υπερβολική για άλλες ομάδες κρατουμένων χαρακτηρίζεται ως λίγη. Κάποιοι βάζουν μυαλό μόνο και μόνο επειδή «τους έχουν στερήσει την ελευθερία». «Άλλοι συνεχίζουν και εξελίσσονται ακόμη χειρότερα». Σε σχέση με τη χαμηλή ή ελάχιστη επίδραση της τιμωρίας προτείνεται αυστηρότερη ποινική μεταχείριση για τους υπότροπους ή σκληρούς εγκληματίες τόσο αναφορικά με τις ποινές που επιβάλλονται και τα ευεργετικά μέτρα όσο και σε σχέση με τις συνθήκες έκτισης.

(γ) Να προστατευτεί η κοινωνία. Ο κάθε δράστης που επισημαίνεται χαρακτηρίζεται ως απρόβλεπτος και ο εγκλεισμός αντανάκλα την απώλεια εμπιστοσύνης της κοινωνίας για τον τρόπο που θα εξακολουθεί να λειτουργεί αν παραμείνει εντός κοινωνικού πλαισίου. Ειδικά για την περίπτωση των επικίνδυνων εγκληματιών η προστασία της κοινωνίας αποτελεί κεντρικό σημείο στα σχόλια των συντευξιαζομένων.

iii. Συμπερασματικές σκέψεις

Οι στάσεις των αποφυλακισθέντων ευνόητα αντανάκλουν την ευρύτερη πολυπλοκότητα του ζητήματος για τον ρόλο και τη χρησιμότητα της τιμωρίας ως ποινής. Η τιμωρία γίνεται αντιληπτή ως εκδίκηση ή ως ανταπόδοση του κακού που οριοθετείται από το είδος της εγκληματικής πράξης. Απ' την άλλη πάλι η τιμωρία παρουσιάζεται ως μέσο για να επιτευχθεί ένας άλλος σκοπός που αναφέρεται στην αλλαγή του ατόμου. Ο εγκλεισμός εν προκειμένω, ως μια δυσάρεστη συνέπεια, αναγνωρίζεται ως απαραίτητο συστατικό σε αυτή τη διαδικασία αλλαγής, για να «*ταρακουνήσει*» κάποιον, «*να τον κάνει συνειδητοποιήσει, να σκεφτεί*», «*να πάρει ένα μάθημα*», «*να μετανιώσει*». Και ως προς αυτές τις ιδιότητες είναι μάλλον μονόδρομος κατά τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων. Βέβαια οι θετικές αυτές συνέπειες εξουδετερώνονται από τις υπάρχουσες αρνητικές. Μάλιστα οι αρνητικές συνέπειες φέρνουν τα αντίθετα ακριβώς αποτελέσματα όπως πολλάκις έχει άλλωστε καταδειχτεί, αλλά όπως και οι ίδιοι επισημαίνουν.

Με αφορμή το πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας, δηλαδή ένα φορέα επανένταξης, ευνόητα, έρχεται στο προσκήνιο το θέμα της επανένταξης. Γιατί κάποιοι «*εξελίσσονται ακόμη χειρότερα*»; όπως χαρακτηριστικά περιγράφει συμμετέχοντας και γιατί κάποιοι δεν εμπλέκονται ξανά σε εγκληματική δραστηριότητα; Οι απόψεις των αποφυλακισθέντων ποικίλουν. Απουσία άλλων βελτιωτικών μέτρων εκείνο που κατά την εκτίμηση τους άσκησε σημαντική επίδραση ήταν η έντονη επιθυμία να αποφύγουν στο μέλλον τις δυσάρεστες συνθήκες που έζησαν στη φυλακή. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ερωτώμενος «*Μια που μπήκα μέσα, μια που τα είδα όλα έτσι όπως τα είδα*». Αλλά και για τους ίδιους αυτός ο εκφοβιστικός ας πούμε ρόλος λειτουργεί σε ορισμένες, λίγες μόνο, περιπτώσεις. Βέβαια, ας μην ξεχνάμε τον ρόλο του ίδιου του πλαισίου διεξαγωγής της έρευνας. Το δείγμα αποτελείται από αποφυλακισθέντες που διατηρούν μια σχέση με τον φορέα επανένταξης σε τακτική ή μη βάση. Οπωσδήποτε και η σχέση αυτή έχει διαδραματίσει κάποιο ρόλο στις απόψεις τους αλλά και στη μετέπειτα πορεία των ανθρώπων αυτών.

Ασφαλώς, δεδομένης και της φύσης της έρευνας τα σημεία που προέκυψαν δεν σκοπεύουν στη γενίκευση των συμπερασμάτων, παρά στην δημιουργία νέων ερωτημάτων, προβληματισμών για την περαιτέρω σε βάθος διερεύνηση του θέματος.

